

Załącznik do Uchwały nr .....
Rady Powiatu w Łęcznej
z dnia ..... r.

**POWIATOWY
PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU ŁĘCZYŃSKIEGO
na lata 2024-2027**

Opracowanie:

**Zespół do Opracowania Projektu Programu Opieki
nad Zabytkami Powiatu Łęczyńskiego i Wydział Promocji, Kultury
i Turystyki Starostwa Powiatowego w Łęcznej**

Nadzór merytoryczny:

**dr Monika Bogusz – Dyrektor Powiatowej Biblioteki Publicznej
w Łęcznej**

Łęczna, kwiecień 2024

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP
1.1. Położenie powiatu łęczyńskiego
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU ŁĘCZYŃSKIEGO
2.1. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce
2.2. Uwarunkowania zewnętrzne dotyczące opieki nad zasobami dziedzictwa kulturowego
2.3. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa
2.4. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu
2.5. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gmin
3. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU ŁĘCZYŃSKIEGO
3.1. Rys historyczny powiatu i jego wpływ na dziedzictwo materialne i niematerialne powiatu
3.2. Krajobraz kulturowy
3.3. Zabytki nieruchome
3.4. Zabytki nieruchome o najwyższym znaczeniu dla powiatu
3.5. Zabytki ruchome
3.6. Zabytki archeologiczne
3.7. Dziedzictwo niematerialne
4. ZESTAWIENIE OBIEKTÓW Z TERENU POWIATU ŁĘCZYŃSKIEGO WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO
4.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków
4.2. Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków
4.3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków
4.4. Gminne ewidencje zabytków i gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu
5. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU
6. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE
7. PRIORYTETY I KIERUNKI DZIAŁAŃ POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI
7.1. Priorytety programowe i ich weryfikacja
8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU ŁĘCZYŃSKIEGO
9. ZASADY OCENY REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU NAD ZABYTKAMI POWIATU ŁĘCZYŃSKIEGO
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU ŁĘCZYŃSKIEGO
11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ POWIAT ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW
12. PODSUMOWANIE
13. BIBLIOGRAFIA

1. WSTĘP

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Łęczyńskiego na lata 2024–2027 ma na celu wskazanie

zasadniczych kierunków działań oraz kluczowych zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami wraz z popularyzacją historii i kultury. Przedmiotem niniejszego opracowania jest zatem dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych powiatu łęczyńskiego.

Rozwój powiatu łęczyńskiego opiera się na zasobach naturalnych, położeniu geograficznym oraz walorach krajobrazu kulturowego, których wykorzystanie powinno stanowić jeden z priorytetów polityki powiatowej. Podstawowym celem realizowanej polityki ochrony dziedzictwa kulturowego winno być założenie, że jest ono ważnym czynnikiem rozwoju lokalnego i spójności społecznej. Dziedzictwo kulturowe jest wspólnym, ponadczasowym dobrem, źródłem poznania przeszłości i fundamentem, na którym buduje się tożsamość.

Świadomość ochrony zabytków, jak i potrzeba propagowania ich wartości wśród mieszkańców, jest niezbędna w celu zachowania ich należytego stanu, a rewitalizacja poszczególnych obiektów jest szansą na ich uratowanie. Dbłość o lokalne zabytki wpłynie również na atrakcyjność powiatu zarówno dla mieszkańców jak i turystów. W takich przedsięwzięciach pomagać ma, wynikający ze społecznej potrzeby, powiatowy program opieki nad zabytkami, wskazany w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

W Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Łęczyńskiego na lata 2024 – 2027 podkreśla się aspekty dziedzictwa kulturowego powiatu, które należy chronić i objąć opieką. Program stanowi podwalinę współpracy między samorządem powiatowym, poszczególnymi gminami powiatu, właścicielami zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Współpraca ma na celu zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń, poprawę stanu obiektów zabytkowych, zwiększenie atrakcyjności przestrzeni publicznych, rozwój społeczno-gospodarczy.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Łęczyńskiego jest dokumentem o charakterze strategicznym stanowi podstawę dla określenia – w perspektywie czterech lat – priorytetowych kierunków działań i zadań mających na celu zachowanie lokalnego środowiska kulturowego, a także w miarę możliwości poprawy jego stanu. Kluczowe znaczenie w Programie odgrywa przesłanka pobudzenia w mieszkańcach powiatu łęczyńskiego świadomości wspólnoty kulturowej i wzmocnienia ich tożsamości z miejscem zamieszkania. Za priorytety uznano ochronę dziedzictwa kulturowego przy wykorzystaniu potencjału walorów przyrodniczych powiatu, promocję i edukację oraz tworzenie systemu wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym.

Zaplanowane działania skierowane są głównie na zahamowanie procesów degradacji zabytków i ich renowację oraz odrestaurowanie w ramach posiadanych możliwości. Program ma na celu określić cele, do których należy dążyć w zakresie opieki nad zabytkami, tj. wskazuje konieczne do wykonania zadania i sugeruje sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych założeń organizacyjnych, finansowych, promocyjnych i ochronnych.

Ideą programu jest uzyskanie poprawy stanu obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie powiatu łączyńskiego. Istotne jest, żeby podejmowane działania były wykonywane przy czynnym i świadomym współudziale społeczności lokalnej. Zadaniem samorządu Powiatu łączyńskiego jest zwiększanie świadomości społecznej w zakresie opieki nad zabytkami oraz efektywne ulepszanie mechanizmów regulujących kwestie tej opieki, jak również organizowanie i wspieranie inicjatyw mających taką opiekę na celu.

1.1. Położenie powiatu łączyńskiego

Powiat łączyński położony jest we wschodniej Polsce, w centralnej części województwa lubelskiego, jego całkowita powierzchnia wynosi 637 km². W skład powiatu wchodzi gmina miejsko-wiejska Łęczna oraz gminy wiejskie: Cyców, Ludwin, Milejów, Puchaczów i Spiczyn. Największą miejscowością w powiecie jest jego stolica administracyjna – miasto Łęczna. Miasto położone jest w linii prostej w odległości 24 km od miasta Lublin, 55 km od miasta Chełm i 55 km od wschodniej granicy państwa. Powiat łączyński graniczy z powiatami: lubelskim, lubartowskim, parczewskim, włodawskim, chełmskim i świdnickim, ponadto obejmuje tereny Pojezierza łączyńsko-Włodawskiego o wyjątkowym położeniu geograficznym w skali województwa.

Powiat łączyński położony jest na obszarze pięciu mezoregionów: *Równiny Łęczyńsko-Włodawskiej* (będącej częścią makroregionu *Polesie Zachodnie*), *Wysoczyzny Lubartowskiej* (należącej do *Niziny Południowopodlaskiej*), *Obniżenia Dorohuckiego*, *Pagórów Chełmskich* (*Polesie Wołyńskie*) oraz *Płaskowyżu Świdnickiego* (*Wyżyna Lubelska*).

Gleby powiatu łączyńskiego zaliczane są do średnio urodzajnych. Występują tu wytworzone z lessów i utworów lessowych gleby brunatne oraz bielcowe i to gleby bielcowe zajmują największą powierzchnię powiatu, występują m.in. w gminie Ludwin. Podobny charakter mają gleby brunatnoziemne, które dominują w gminach Cyców i Spiczyn. W południowo-zachodniej części powiatu na bezleśnym płaskowyżu wykształciły się lessy, gdzieniegdzie na podłożu lessowym czarnoziemy, a na podłożu ze skał wapiennych rędziny (tereny gminy Łączna i częściowo gminy Milejów). Na terenach podmokłych występują gleby bagienne, a w dolinach rzek mady.

Znaczny udział w powierzchni powiatu zajmują obszary chronione (ok. 1/3 powierzchni). Ze względu na wybitne w skali światowej walory przyrodnicze i krajobrazowe część powiatu łączyńskiego została włączona do położonego na pograniczu Polski, Białorusi i Ukrainy Transgranicznego Rezerwatu Biosfery „*Polesie Zachodnie*” objętego patronatem UNESCO. Oprócz tego na terenie powiatu znajdują się następujące obszary chronione:

- ✓ Poleski Park Narodowy;
- ✓ Nadwieprzański Park Krajobrazowy;
- ✓ Park Krajobrazowy „*Pojezierze Łęczyńskie*”;
- ✓ Chełmski Obszar Chronionego Krajobrazu;
- ✓ Rezerwat przyrody „*Jezioro Brzeziczno*” na terenie Gminy Ludwin;
- ✓ Rezerwat przyrody „*Jezioro Świerszczów*” na terenie Gminy Cyców;
- ✓ 11 użytków ekologicznych;
- ✓ 47 pomników przyrody.

Na uwagę zasługują również tereny objęte programem NATURA 2000 – ostoja ptasia „*Lasy Parczewskie*”, ostoja siedliskowa „*Jeziora Uściwierskie*” – znajdująca się na obszarze Parku Krajobrazowego „*Pojezierze Łęczyńskie*”; ostoja siedliskowa „*Dolina Środkowego Wieprza*” – znajdująca się na obszarze Nadwieprzańskiego Parku Krajobrazowego; Ostoja Poleska, Rezerwat Biosfery „*Polesie Zachodnie*” oraz ostoja ptasia „*Polesie*” – znajdujące się na obszarze Poleskiego Parku Krajobrazowego. Tak duża liczba terenów chronionych wynika m.in. z bogatej flory i fauny tego obszaru. Oprócz bogactwa przyrody, na terenie powiatu występują duże zasoby surowców mineralnych – złoża węgla kamiennego, będące częścią *lubelskiego basenu karbońskiego*, znajdują się również pokłady gazu łupkowego. Ponadto powiat ma dogodne warunki do rozwoju energetyki wodnej, wiatrowej i słonecznej.

Wśród innych surowców naturalnych występujących na terenie powiatu łączyńskiego

wymienić należy: torfy, gliny i piaski.

Głównym środkiem transportu powiatu łączyńskiego jest transport drogowy. Na terenie powiatu łączyńskiego łączna długość infrastruktury drogowej wynosi: 33 km drogi krajowej, 78,8 km dróg wojewódzkich, 264 km dróg powiatowych i 748,5 km dróg gminnych.

Najważniejszą arterią komunikacyjną obszaru jest droga krajowa nr 82 łącząca Lublin z Łęczną i Włodawą. Droga ma 87 km długości i biegnie przez całe Pojezierze Łeczyńsko-Włodawskie.

Na obszarze powiatu łączyńskiego zlokalizowane są ciągi dróg wojewódzkich: Nr 813 Międzyrzec Podlaski-Parczew-Ostrów Lubelski-Łęczna, Nr 820 Sosnowica Dwór-Łęczna, Nr 828 Niemce-Jawidz, Nr 829 Łucka-Łęczna-Biskupice, Nr 838 Głębokie-Dorohucza-Trawniki-Fajslawice, Nr 839 Cyców-Siedliszcze-Rejowiec, Nr 841 Cyców-Wierzbica-Staw. Pozostałe drogi to drogi powiatowe i gminne.

Obecnie przez teren powiatu łączyńskiego przebiegają dwie linie kolejowe. Pierwsza znajduje się na terenie gminy Milejów, jest to odcinek ok. 4 km dwutorowej linii kolejowej PKP Lublin-Chełm-Dorohusk, natężenie ruchu na tym odcinku jest umiarkowane, a połączenia realizowane są przez Przewozy Regionalne relacji Lublin-Zamość i Lublin-Chełm.

Druga linia kolejowa została wybudowana na potrzeby kopalni węgla kamiennego Lubelski Węgiel „BOGDANKA” S.A., jest to jednotorowa trakcja towarowa Jaszczów-Zawadów-Bogdanka z bocznicą K1 w Bogdance i wykorzystywana jest do przewozu węgla.

W powiecie funkcjonuje sieć komunikacji autobusowej. Wszystkie miejscowości, gdzie znajdują się siedziby gmin mają połączenie ze stolicą powiatu – miastem Łęczna, które jest doskonale skomunikowane z Lublinem. W niedalekiej odległości od granic powiatu łączyńskiego działa międzynarodowy Port Lotniczy Lublin-Świdnik, położony ok. 10 km na wschód od centrum Lublina. Port obsługuje głównie aglomerację lubelską, zarządzany jest przez spółkę Port Lotniczy Lublin S.A.

Według danych Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego (stan na dzień 30.06.2023) teren powiatu łączyńskiego zamieszkiwało 55 841 osób (w powiecie występuje ujemny przyrost naturalny). Według obwieszczenia Prezesa GUS z dnia 28.09.2023 r. w sprawie przeciętnej stopy bezrobocia w kraju oraz na obszarze powiatów, stopa bezrobocia w powiecie łączyńskim wynosiła 5,2% (stan na dzień 30.06.2023).

W 2023 roku na terenie powiatu łączyńskiego funkcjonowało 20 bibliotek publicznych i ich filii, w tym: biblioteka powiatowa, biblioteka miejsko-gminna, pięć bibliotek gminnych i trzynaście filii bibliotecznych.

Wszystkie placówki są samodzielnymi instytucjami kultury. Ponadto na terenie powiatu w każdej gminie funkcjonują ośrodki kultury: Centrum Kultury w Łęcznej, Gminny Ośrodek

Kultury w Milejowie, Gminny Ośrodek Kultury w Puchaczowie, Gminny Dom Kultury w Cycowie, Gminne Centrum Kultury w Ziółkowie, Gminne Centrum Kultury i Sportu w Ludwinie. Ośrodki te we współpracy z wieloma instytucjami regionu przygotowują i realizują corocznie uroczystości, przeglądy, wystawy i konkursy w dziedzinie kultury, historii, sztuki ludowej i plastycznej, muzyki, etc.

Ze względu na walory przyrodnicze i kulturowe obszar powiatu łęczyńskiego jest szeroko wykorzystywany turystycznie. Szczególne znaczenie ma przede wszystkim położenie na jednym z najatrakcyjniejszych regionów wypoczynkowych na Lubelszczyźnie, jakim jest Pojezierze Łęczyńsko–Włodawskie. Liczne jeziora, rzeka Wieprz, ścieżki i szlaki zlokalizowane na terenie Poleskiego Parku Narodowego oraz zabytki i miejsca pamięci mają znaczący wpływ na rozwój turystyki.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU ŁĘCZYŃSKIEGO

2.1. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Najważniejszym aktem prawnym nakładającym na państwo obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego i przekazania go kolejnym pokoleniom jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.), zaś podstawowym przepisem do opracowania programu opieki nad zabytkami tj. *Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Łęczyńskiego na lata 2024–2027* jest art. 87 ust. 1 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 840 z późn. zm.), zw. dalej *ustawą o ochronie zabytków*, w której ustawodawca zobowiązał zarządy powiatów do sporządzania czteroletnich powiatowych programów opieki nad zabytkami. Programy mają na celu przede wszystkim:

- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków,

- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Stosownie do brzmienia art. 7 ustawy o ochronie zabytków określa się sposób i formy ochrony zabytków, którymi są:

- 1) wpis do rejestru zabytków, który prowadzi wojewódzki konserwator zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie danego województwa;

Do rejestru zabytków wpisywane są zabytki nieruchome na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru wpisać można również otoczenie zabytku wpisanego do rejestru oraz nazwę geograficzną, historyczną lub tradycyjną zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku, zaś skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Skreślenie może również zostać dokonane z urzędu, na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, wówczas to na podstawie tejże decyzji wojewódzki konserwator zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacje o skreśleniu ogłasza się w wojewódzkim dzienniku urzędowym, wykreślenia podobnie jak wpisy zwolnione są od opłat.

Zabytek ruchomy zostaje wpisany do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela. Wojewódzki konserwator zabytków może także wydać decyzję o wpisie z urzędu, w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia albo nielegalnego wywiezienia zabytku poza terytorium RP.

- 2) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa, która prowadzona jest przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego;

Listę wpisuje się zabytki ruchome o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego. Wpis następuje z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku ruchomego na mocy decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego.

- 3) uznanie za pomnik historii,

Pomnik historii stanowi zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla kraju. W drodze rozporządzenia ustanawia go Prezydent na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego.

4) utworzenie parku kulturowego,

Park Kulturowy tworzony jest celem ochrony krajobrazu kulturowego i zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

5) ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej.

Stosownie do przepisów art. 18 i art. 19 ustawy o ochronie zabytków, ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględniania się w programie rozwoju powiatu oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej. Zgodnie zaś z art. 20 ww. ustawy, projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

Zgodnie z obowiązującymi przepisami na właścicielu lub posiadaczu zabytku spoczywa odpowiedzialność opieki nad zabytkiem, polegająca w szczególności na zapewnieniu naukowego badania i dokumentowania zabytku, prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości, popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Jak stanowi art. 71 ustawy o ochronie zabytków cyt.: „1. W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku.

2. Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny, określony w ust. 1, posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.”

Gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy prowadzi wójt, ponadto ustawa o ochronie zabytków określa obowiązki Starosty odnoszące się do kwestii zabytków zlokalizowanych na terenie powiatu. Zgodnie z brzmieniem art. 50 ust.3 to Starosta w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, na wniosek właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. W uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków Starosta ma również prawo do umieszczania na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie.

Organem uchwalającym przedmiotowy Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na wskazany okres jest organ stanowiący jst – Rada Powiatu w Łęcznej, a warunkiem koniecznym do przyjęcia programu jest uzyskanie pozytywnej opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Ponadto program podlega ogłoszeniu w wojewódzkim dzienniku urzędowym, zaś stosownie do brzmienia art. 87 ust. 5, z realizacji programu zarząd powiatu ma obowiązek sporządzenia co dwa lata sprawozdania, które podlega przedłożeniu radzie powiatu.

Nieodzowną kwestią związaną z ochroną zabytków jest konieczność finansowania działań ochronnych i prac konserwatorskich i restauratorskich. Jak stanowi art. 81 ust 1 ustawy o ochronie zabytków organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa może udzielać dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków na podstawie zasad określonych w uchwale podjętej przez ten organ.

Dotacja na prace konserwatorskie, w zakresie wymienionym w art. 77 ww. ustawy może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

Ponadto do kompetencji starosty należy ustanawianie na wniosek wojewódzkiego konserwatora społecznych opiekunów zabytków, ich powoływanie, odwoływanie oraz prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków. Zakres zadań społecznego opiekuna zabytków regulują przepisy ustawy o ochronie zabytków.

Pozostałe uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami regulują akty prawne m.in.:

- ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 107) – wśród licznych zadań własnych powiatu w art. 4 ust. 1 pkt. 7 wymienia prowadzenie działań z zakresu kultury ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;

- ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2023 r., poz. 977 z późn. zm.) - określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczenia terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa stanowi również, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (t.j. Dz. U. z 2023 r., poz. 682 z późn. zm.) – normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych, określa również zasady działania organów administracji publicznej w tych działaniach. Ustawa nie narusza przepisów odrębnych, a w szczególności ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na mocy miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego;
- ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 54) – stanowi między innymi, iż ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych;
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz. U. z 2023 r., poz. 1336 z późn. zm.) – określa kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew, na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską;
- ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 344 z późn. zm.) – określa, iż celem publicznym jest między innymi opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa między innymi postępowanie wobec nieruchomości objętych prawną ochroną konserwatorską;
- ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 87) – w myśl art. 1 ustawy działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo, przejawia się on poprzez wspieranie i promocję twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują także jednostki samorządu terytorialnego. Wśród form organizacyjnych działalności kulturalnej, wymienić należy: teatry, opery, operetki, filharmonie, orkiestry, kina, muzea, biblioteki, domy kultury, ogniska artystyczne, galerie sztuki, ośrodki badań dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego

organizują działalność kulturalną poprzez tworzenie samorządowych instytucji kultury, których podstawowym, statutowym celem jest prowadzenie działalności kulturalnej. Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, ośrodki badań i dokumentacji, biura wystaw artystycznych, galerie i centra sztuki, Filtoteka Narodowa, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej prowadzą działalność szczególnie w zakresie upowszechniania kultury. Do podstawowych zadań powyższych instytucji należy między innymi sprawowanie opieki nad zabytkami;

- ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t.j. Dz. U. z 2023 r., poz. 571) – ustawa informuje, że jednostki samorządu terytorialnego mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe takie jak fundacje i stowarzyszenia;
- ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 278) – zapisy ustawy mają fundamentalne znaczenie dla ochrony nad zabytkami i dziedzictwem kulturowym tak krajobrazowym jak i przestrzennym (zurbanizowanym i ruralistycznym), a także przemysłowym. Ustawę można określić jako zachowującą fakultatywny charakter oraz mającą na celu wprowadzenie ram formalnoprawnych przygotowania i prowadzenia kompleksowej rewitalizacji obszarów zdegradowanych. Definiuje podstawowe pojęcia, począwszy od terminu rewitalizacji cyt. *„to kompleksowy proces przemian społecznych, ekonomicznych, przestrzennych i technicznych, służących wyprowadzeniu ze stanu kryzysowego najbardziej zdegradowanych obszarów.”* Ustawa przewiduje wprowadzenie Specjalnej Strefy Rewitalizacji i ustanowienia na jej obszarze szeregu rozwiązań prawnych wspomagających wprowadzenie tegoż procesu, ponadto przewiduje dodatkowe instrumenty planowania przestrzennego dla obszarów zdegradowanych, w postaci miejscowego planu rewitalizacji. Zgodnie z brzmieniem art. 17 ust. 2 pkt.4 odpowiednio wójt, burmistrz lub prezydent opracowując projekt gminnego programu rewitalizacji obligatoryjnie zobowiązany jest do przekazania go do zaopiniowania przez zarząd właściwego powiatu w zakresie zgodności programu ze strategią rozwoju powiatu. Może to być instrument ochrony zabytków na obszarze powiatu, w odniesieniu do zabytków leżących w strefach z delimitowanymi, zdegradowanymi, a także objętymi gminnymi programami rewitalizacji.

Szczegółowe zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach regulują:

- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385) – ustawa definiuje podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. W zgodzie z zapisami art. 1 cyt.: *„Muzeum jest jednostką organizacyjną nie nastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest trwała ochrona dóbr kultury, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie kontaktu ze zbiorami”*;
- ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2393) – stanowi, że biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe i służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury tak polskiej jak i światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 164). Narodowy zasób archiwalny służy nauce, kulturze, gospodarce narodowej oraz potrzebom obywateli. Nadzór nad narodowym zasobem archiwalnym sprawuje minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego za pośrednictwem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych.

Przepisy dotyczące miejsc pamięci narodowej, w tym kwestie ochrony cmentarzy wojennych reguluje ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 2337).

2.2. Uwarunkowania zewnętrzne dotyczące opieki nad zasobami dziedzictwa kulturowego

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Łęczyńskiego na lata 2024-2027 sporządzono przy uwzględnieniu zewnętrznych uwarunkowań ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego, przez co należy rozumieć opracowania o charakterze strategicznym właściwym tematyce ochrony dóbr kultury na szczeblu krajowym i wojewódzkim.

Program jest spójny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, wymienionymi w Krajowym Programie Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026, który to został przyjęty Uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. (MP z 28.12.2023 r., poz. 1470).

Przyjęte w Krajowym Programie Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 podstawowe założenia programowe ukierunkowane są na wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego. Znaczna część wyznaczonych celów i kierunków działań powinna być uwzględniona w lokalnych programach opieki nad zabytkami, szczególnie w kwestiach integracji ochrony dziedzictwa kulturowego, przyrodniczego, krajobrazu oraz stosownych zasad zagospodarowania przestrzennego, promocji dziedzictwa kulturowego, wzmocnienia jego roli w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości.

Głównym celem ww. programu jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce, który to wdrażany jest przez trzy cele szczegółowe oraz poprzez odpowiednie kierunki działania.

CEL SZCZEGÓŁOWY 1: Weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości.

Kierunek działań 1.1: Podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju:

- ✓ ochrona zasobu wielkoobszarowych i wieloelementowych zespołów architektury obronnej,
- ✓ weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków techniki kolejowej i zaplecza kolejowego,
- ✓ weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków techniki związanych z przemysłem wydobywczym/górnictwem/kopalnianym, węgla kamiennego i innych paliw kopalnych,
- ✓ weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków w zakresie zabytkowej architektury osad służbowych związanych z gospodarką leśną Lasów Państwowych.

Kierunek działań 1.2: Ochrona zabytków i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości:

- ✓ model i system wartościowania zabytków;
- ✓ plany zarządzania dla pomników historii,
- ✓ wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- ✓ system bezpieczeństwa zabytków;
- ✓ projektowanie konserwatorskie.

Kierunek działań 1.3: Realizacja międzynarodowych zobowiązań:

- ✓ implementacja konwencji UNESCO z 1972 r. do ustawy o ochronie zabytków;
- ✓ wdrożenie Konwencji UNESCO z 2001 r.,
- ✓ współpraca międzynarodowa z UNESCO-ICOMOS-ICCROM-UE,
- ✓ wsparcie procesu tworzenia planów zarządzania dla miejsc światowego w Polsce.

CEL SZCZEGÓŁOWY 2: Wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków.

Kierunek działań 2.1: Cyfryzacja procesów administracyjnych:

- ✓ cyfryzacja procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków,
- ✓ opracowanie i realizacja programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Kierunek działań 2.2: Wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków:

- ✓ wdrożenie i rozwój programu AZP+;
- ✓ digitalizacja i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- ✓ rozwój zasobu dokumentacyjnego 3D;
- ✓ rozwój portalu Zabytek.pl .

Kierunek działań 2.3: Reforma finansowania ochrony i opieki nad zabytkami:

- ✓ premia zabytkowa,
- ✓ wprowadzenie alternatywnego sposobu finansowania opieki nad zabytkami – crowdfunding.

CEL SZCZEGÓŁOWY 3: Rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja):

Kierunek działań 3.1: Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych

- ✓ strategia przeciwdziałania skutkom zmian klimatycznych dla zachowania zabytków;
- ✓ wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- ✓ Twój dom – dialog z tradycją;
- ✓ upowszechnianie tradycyjnych, neutralnych dla środowiska, metod i technik rzemieślniczych – „Szkoła rzemiosł CAD”,
- ✓ warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich,
- ✓ wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych,
- ✓ proces prowadzenia inwestycji w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

Kierunek działań 3.2: Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego:

- ✓ włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- ✓ badania społeczne i statystyczne dotyczące dziedzictwa kulturowego;
- ✓ pomiar wpływu kultury i dziedzictwa na rozwój społeczny;
- ✓ kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dziedzictwa kulturowego;
- ✓ wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom;
- ✓ edukacja o dziedzictwie kulturowym, z uwzględnieniem dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami;
- ✓ utworzenie i rozwój działalności Forum Posiadaczy Zabytków przy Generalnym Konserwatorze Zabytków.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030 r.

Uchwała nr 239/2011 z dnia 13 grudnia 2011 r. Rady Ministrów w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030 r. jest najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju. W dokumencie przedstawiono wizję zagospodarowania przestrzennego kraju do 2030 roku, wyznaczono cele i kierunki polityki zagospodarowania przestrzennego kraju oraz określono zasady, według których działalność człowieka powinna być realizowana w przestrzeni.

Celem strategicznym dokumentu jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie czasu.

Osiągnięcia spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. Koncepcja ta kładzie szczególny nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Koncepcja formułuje również zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa, w tym powodziowego, w coraz to większym stopniu uwzględnia problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Koncepcja wyróżnia również cele szczegółowe, które są ściśle ze sobą powiązane i dopełniają się:

- podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności;
- poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów;
- poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej;
- kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski;
- zwiększenie odporności struktury przestrzennej na zagrożenia naturalne i utratę bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa;
- przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 wraz z Uzupełnieniem na lata 2004 – 2020

Strategia została przyjęta przez Radę Ministrów 21 września 2004 roku i już w roku 2005 rozwinięta poprzez opracowanie przez Ministerstwo Kultury uzupełnienia na lata 2004 – 2020. Był to podstawowy dokument rządowy, w którym w oparciu o rzetelną analizę podjęto próbę określenia zasad polityki kulturalnej państwa w warunkach rynkowych. Stanowiła ona podstawę do systemowych rozwiązań w dziedzinie kultury. Istotą strategii był „zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów”.

W zgodzie z zapisami strategii kultura jako jeden z podstawowych czynników rozwoju regionów wymaga konkretnych i kompleksowych działań, jako priorytetowe wymienia się:

- ✓ wzrost efektywności zarządzania kulturą,
- ✓ wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury,
- ✓ wzrost uczestnictwa i wyrównywanie szans w dostępie do szkolnictwa artystycznego, dóbr i usług kultury,
- ✓ poprawa warunków działalności artystycznej,
- ✓ efektywna promocja twórczości,
- ✓ zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków,
- ✓ zmniejszenie luki cywilizacyjnej przez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury.

Jedną z form Uzupełnienia Narodowej Strategii Rozwoju Kultury było wprowadzanie programów operacyjnych celem realizacji strategii.

Wśród nich istotnym był Program Operacyjny – Dziedzictwo Kulturowe, wyróżniający się dwoma priorytetami dot. rewaloryzacji zabytków nieruchomych i ruchomych oraz rozwój kolekcji muzealnych – najważniejszym celem priorytetu była poprawa stanu zachowania zabytków, kompleksowa ich rewaloryzacja, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów oraz archiwów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozom za granicę; oraz zadaniami związanymi z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

2.3. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

Opracowany Program Opieki Nad Zabytkami Powiatu Łęczyńskiego wykazuje zgodność z programami o charakterze wojewódzkim, a w szczególności z programami strategicznymi i ich celami, o których mowa wyżej.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Lubelskim na lata 2019-2022 przyjęty został Uchwałą Nr IX/160/2019 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 2 września 2019 r. Obecnie trwają prace nad podsumowaniem założeń zrealizowanych w ramach Programy, aby na tej też podstawie opracować nowy Program na kolejne lata. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Lubelskim na lata 2019 – 2022 to podstawowy dokument strategiczny określający cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także katalog środków służących do realizacji wyznaczonych celów. Program spełnia rolę promującą ideę ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w województwie lubelskim, która mimo wielu pozytywnych przykładów, wymaga nadal głębokiego społecznego zrozumienia i poparcia. Głównym celem programu jest wyznaczenie kierunków działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, możliwych do realizacji w perspektywie czterech lat. Zadeklarowane cele strategiczne, cele operacyjne i działania skonstruowane są w odniesieniu do województwa jako zbioru jednostek samorządu terytorialnego, w tym także Samorządu Województwa, instytucji działających w tej sferze i zainteresowanych środowisk. Program służyć powinien inicjowaniu działań dotyczących wspierania i koordynowania badań, prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Istotnym celem programu jest dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie: stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie województwa lubelskiego, szeroko pojmowanego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Ważne jest, aby poprawa ta dokonywała się przy udziale mieszkańców województwa, w różnych formach ich życiowej aktywności.

W Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami w Województwie Lubelskim na lata 2019 – 2022 wskazano dwa cele strategiczne:

- I. Wzmocnienie potencjału dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego jako elementu rozwoju społeczno–gospodarczego regionu.

Cel I zawiera cele operacyjne:

1. Ochrona i opieka nad zabytkami materialnymi, realizowane poprzez:

- ✓ działania podnoszące świadomość społeczeństwa o wartościach krajobrazu

kulturowego, poprzez wprowadzanie nowoczesnej formy ochrony krajobrazu kulturowego w postaci parku kulturowego,

- ✓ działania na rzecz opracowywania powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami w oparciu o aktualne uregulowania prawne w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- ✓ prowadzenie gminnych lub powiatowych ewidencji zabytków,
- ✓ działania zmierzające do poprawy stanu zachowania zabytków na obszarze województwa lubelskiego, w tym stała ochrona wartościowych układów przestrzennych: urbanistycznych i ruralistycznych, ze szczególnym uwzględnieniem budownictwa drewnianego, zabytków i obszarów przemysłowych, powojkowych oraz obiektów archeologicznych,
- ✓ upowszechnianie mechanizmu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organy stanowiące jednostki samorządu terytorialnego na zasadach określonych przez te jednostki,
- ✓ podejmowanie planowych działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami pozostającymi w posiadaniu jednostek samorządu terytorialnego,
- ✓ promocja instytucji muzeum jako narzędzia ochrony zabytków i miejsca wypracowywania wzorca opieki nad zabytkami, w tym wykorzystanie nowoczesnych technologii w działalności statutowej muzeów w celu przyciągnięcia odbiorcy.

2. Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez:

- ✓ poszerzanie form współpracy środowiska naukowego z samorządami w procesie ustalania autentycznych regionalnych wartości kulturowych, w tym określanie wyróżnika autentyczności poszczególnych grup etnograficznych Lubelszczyzny,
- ✓ podejmowanie starań o umieszczenie wybranych przejawów dziedzictwa niematerialnego na Krajowej Liście Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego,
- ✓ wspieranie aktywności regionalnej uświadamiającej wagę niematerialnego dziedzictwa kultury oraz prowadzenie działań wspierających, poprzez tworzenie programów edukacyjnych,
- ✓ propagowanie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w szczególności poprzez kultywujące je wydarzenia,
- ✓ upowszechnianie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jako niepowtarzalnej atrakcji turystycznej województwa, poprzez wspieranie usług turystycznych na terenach wiejskich,
- ✓ wspieranie publikacji regionalnych oraz wydawnictw popularyzujących dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny jako elementu wzmacniającego poczucie wspólnoty regionalnej i tożsamości kulturowej.

II. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny w działaniach promocyjnych i edukacyjnych wpływających na rozwój społeczno–ekonomiczny.

Cel II zawiera cele operacyjne:

1. Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny, realizowane poprzez:

- ✓ poszerzanie wiedzy o dziedzictwie kulturowym i opiece nad nim przy użyciu nowoczesnych technologii, mediów oraz różnorodnych form edukacji społecznej,
- ✓ popularyzacja akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego do wzmacniania społecznej świadomości (poczucia wspólnoty regionalnej) mieszkańców Lubelszczyzny,
- ✓ edukacja właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych w zakresie zasad opieki nad nimi i ich ochrony,
- ✓ realizowanie studiów naukowych, wspieranie programów badawczych i dokumentacyjnych oraz organizowanie praktyk studenckich i staży, zmierzających do stworzenia pełnej inwentaryzacji zasobów dziedzictwa kulturowego niematerialnych i materialnego, zwłaszcza zagrożonego,
- ✓ edukacja na rzecz poznawania istniejących na przestrzeni dziejów relacji kultury polskiej z kulturami innych społeczności na terenie Lubelszczyzny.

2. Promocja dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny, realizowane poprzez działania:

- ✓ rozwijanie nowoczesnych form promocji regionu w zakresie dziedzictwa materialnego i niematerialnego jako czynnika rozwoju społeczno-ekonomicznego i budowania poczucia wspólnoty regionalnej i tożsamości kulturowej
- ✓ promocja istniejących szlaków kulturowych oraz propagowanie ich tworzenia jako istotnych działań dla promocji regionu,
- ✓ wzmacnianie współpracy międzyregionalnej – krajowej i zagranicznej w zakresie wspólnej promocji dziedzictwa kulturowego, w tym organizacji wydarzeń i przedsięwzięć kulturalnych,
- ✓ poszerzenie wiedzy społecznej dotyczącej przemysłów kultury jako istotnego potencjału sektora społeczno – ekonomicznego,
- ✓ promocja i stwarzanie dogodnych warunków do rozwoju przemysłów kultury jako czynnika stymulującego wzrost gospodarczy,
- ✓ promocja krajobrazu kulturowego województwa lubelskiego jako atrakcyjnych miejsc dla aktywności filmowej i przemysłów czasu wolnego,
- ✓ tworzenie mechanizmów włączających materialne dziedzictwo kulturowe w nowoczesny obieg gospodarczy: przemysłów czasu wolnego i przemysłów kultury, w tym promocja walorów niewykorzystywanych obiektów zabytkowych, jako miejsc dogodnych do nadania im istotnych funkcji społeczno–ekonomicznych.

Strategia rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku przyjęta Uchwałą Nr XXIV/406/2021 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 29 marca 2021 r.

Dokument Strategii opiera się na zmianie podejścia do programowania rozwoju województwa lubelskiego, w którym przyjęto model zrównoważonego i odpowiedzialnego rozwoju. Określona w Strategii wizja rozwoju oraz cele strategiczne wynikają z rozpoznania najważniejszych wyzwań, potrzeb i oczekiwań mieszkańców regionu. Fundamentalnym wyzwaniem w tym zakresie jest rozwój zrównoważony terytorialnie, skoncentrowany na wykorzystywaniu lokalnych i regionalnych potencjałów, wzmacnianiu specjalizacji regionalnych oraz wspieraniu innowacji i wykorzystaniu potencjału nauki. Kluczowym zadaniem jest optymalne wykorzystanie potencjału rolniczego, rozwoju miast, poprawy jakości życia oraz poprawa konkurencyjności w otoczeniu krajowym i międzynarodowym. Zmierzenie się ze wskazanymi w Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku wyzwaniami będzie możliwe poprzez realizację kompleksowych działań na wielu płaszczyznach życia społeczno-gospodarczego. W szczególności dotyczyć to będzie poprawy jakości życia mieszkańców, wzmacniania roli województwa lubelskiego w relacjach transgranicznych i międzynarodowych, podnoszenia konkurencyjności gospodarki i integracji wewnętrznej regionu.

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 r. jest najważniejszym dokumentem programowym, który określa wizję oraz cele i kierunki rozwoju województwa lubelskiego, zakłada, że jeżeli otoczenie regionu nie zostanie dotknięte długotrwałym załamaniem gospodarczym to przyjęta strategia przyczyni się m.in. do kulturalnej i społecznej integracji regionu lubelskiego poprzez przełamanie obecnych partykularyzmów subregionalnych i związanego z tym słabego poczucia tożsamości regionalnej. „Lubelszczyzna” zacznie funkcjonować jako termin kulturowo-społeczny, zakorzeniony w świadomości mieszkańców regionu i odwołujący się do wielokulturowych tradycji i obiecujących perspektyw na przyszłość.

Kultura i dziedzictwo kulturowe stanowią podstawowy element budowy tożsamości regionalnej i lokalnej. Kultura zwiększa także atrakcyjność regionu, zarówno dla mieszkańców, jak i inwestorów oraz przyciąga turystów, może więc być czynnikiem wzrostu gospodarczego. W województwie lubelskim działalność kulturalna prowadzona jest przez instytucje budżetowe oraz organizacje pozarządowe.

Na terenie województwa odbywa się szereg ważnych, cyklicznych imprez kulturalnych o długiej tradycji i międzynarodowym znaczeniu. W 2019 roku odbyły się 302 imprezy masowe, w których uczestniczyło ponad 1 mln osób. Wzrasta liczba osób odwiedzających muzea. Obszar województwa lubelskiego charakteryzuje się zróżnicowanym i atrakcyjnym krajobrazem kulturowym, bogatym w liczne zabytki architektury oraz obiekty o dużej wartości artystyczno-historycznej. W rejestrze zabytków nieruchomych województwa

lubelskiego figuruje około 1,7 tys. obiektów (stanu na dzień 31.12.2023 r. według Obwieszczenia Nr 1/2024 Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie z dnia 7 lutego 2024 r.). Przestrzeń kulturową województwa można podzielić na następujące obszary o znaczeniu:

- ✓ międzynarodowym, obejmujący obiekt wpisany na listę dziedzictwa światowego UNESCO (staromiejski układ Zamościa);
- ✓ krajowym, obejmujący miasta i miejscowości uznane za pomnik historii (Kazimierz Dolny, Lublin, Kozłówka, Janów Podlaski);
- ✓ ponadregionalnym (przygraniczny, zamojski, nadwiślański), obejmujący obszary, które są wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i kulturowych;
- ✓ regionalnym, obejmujący tereny rekomendowane w Programie Zabytków Województwa Lubelskiego do utworzenia parku kulturowego, a które są wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i kulturowych.

Zastosowanie określonych kierunków działań powoli na wzmacnianie poczucia wspólnoty regionalnej, osadzenia jej w tradycji i historii, oraz wykorzystywania tych czynników dla podejmowania nowych inicjatyw kulturotwórczych i edukacyjnych. Działania te mogą pobudzić aktywność społeczną, która może stać się jednym z czynników dynamizujących rozwój i poprawę warunków życia mieszkańców.

Współpraca władz samorządowych umożliwi poszerzenie regionalnych inicjatyw gospodarczych, społecznych i edukacyjnych, przyczyniając się do rozwoju gospodarczego i poprawy warunków życia mieszkańców. Społeczne inicjatywy mieszkańców zwiększą ich aktywność obywatelską, co przyczynia się do podniesienia poziomu edukacji, tworzenia i uczestnictwa w działalności kulturalnej, a także do lepszego współdziałania władz samorządowych ze społecznościami lokalnymi.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego przyjęty Uchwałą Nr XI/162/2015 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 30 października 2015 r.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego jest dokumentem o charakterze długookresowym, stanowiącym element krajowego systemu planowania przestrzennego. Określa on zasady i kierunki kształtowania struktury funkcjonalno-przestrzennej regionu oraz działania służące realizacji ponadlokalnych celów publicznych stanowiąc formalną i merytoryczną płaszczyznę odniesienia dla podejmowanych decyzji przestrzennych. Podstawowym celem zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego według ww. dokumentu jest zrównoważony rozwój przestrzenny regionu prowadzący do podniesienia konkurencyjności województwa i poprawy warunków życia.

Jednym z wyzwań rozwojowych województwa lubelskiego jest poprawa ładu przestrzennego i harmonizacja zagospodarowania z walorami dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, w Planie odnotowano korzyści płynące z realizacji wcześniejszych założeń wśród których należy zauważyć wzmożone tempo prac związanych z rewaloryzacją zespołów zabytkowych oraz poprawę standardu funkcjonalnego i technicznego wybranych zabytków ruchomych, głównie obiektów sakralnych, pałaców, dworów, willi i kamienic oraz rozwój szlaków turystycznych wykorzystujących dziedzictwo kulturowe regionu.

Plan zagospodarowania przestrzennego wyznacza możliwość osiągnięcia zamierzonych celów szczegółowych poprzez integrowanie walorów kulturowych z przestrzenią społeczno-gospodarczą regionu poprzez wymienione działania szczegółowe:

- koordynacja ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego z polityką ochrony środowiska przyrodniczego i rozwoju turystyki,
- zintegrowane podejście do ochrony oraz wykorzystywania zasobów kulturowych w planowaniu przestrzennym,
- zachowywanie i uczytelnianie istniejących wartości estetyczno-widokowych związanych z rzeźbą terenu oraz jego naturalnym i kulturowym pokryciem,
- dążenie do redukcji kolizji krajobrazowych i estetycznych we wszelkich zmianach zagospodarowania,
- dbałość o estetykę i integralność wizualną zespołów zabudowy,
- promowanie wzorów architektury rodzimej w obszarach o wysokich walorach krajobrazowych.

Krajobraz regionu odpowiednio chroniony, kształtowany i promowany, wpłynie na rozpoznawalność i atrakcyjność przestrzeni całego województwa i poszczególnych miejscowości czy też krain geograficznych. Zarządzanie krajobrazem będzie mogło opierać się o zasady komplementarności aspektów środowiskowych, historyczno-konserwatorskich oraz estetycznych. Działania ochronne skoncentrowane zostaną na objęcie ochroną prawną najcenniejszych pod względem przyrodniczym i kulturowym krajobrazów, w tym układów urbanistycznych i ruralistycznych, ponadto ochroną objęte zostaną przestrzenie wyjątkowe o cechach symbolicznych, świadczących o tożsamości i rozpoznawalności miejsca w skali kraju i regionu.

Podstawowym działaniem w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego jest ochrona wszystkich zabytków, których wartość określona jest poprzez: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, wskazanie do utworzenia parku kulturowego, ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Rolą Planu jest zatem dbałość o zachowanie jego ciągłości poprzez ochronę krajobrazu zabytkowego i krajobrazów kulturowych tradycyjnych, oraz rewitalizację i wykorzystanie obiektów i przestrzeni w rozwoju rekreacji, turystyki i działalności kulturalnej. Istotnym z punktu widzenia

zachowania oryginalności dziedzictwa jest uwzględnianie obiektów zabytkowych i ich otoczenia w postępującym procesie urbanizacji, który w dotychczasowej formie często zniekształca przestrzeń kulturową.

W zakresie środowiska kulturowego Plan określa kierunki i działania mające na celu ochronę dziedzictwa kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej. Wskazuje przestrzenne warunki realizacji regionalnej polityki rozwoju oraz rekomendacje dla podmiotów realizujących politykę przestrzenną w regionie.

Kierunki i działania dla obszaru dziedzictwa kulturowego:

KIERUNEK: Ochrona obiektów dziedzictwa kulturowego o znaczeniu światowym, europejskimi krajowym.

W ramach Kierunku funkcjonują Działania:

- wykorzystywanie obiektów i kształtowanie zagospodarowanych przestrzeni kulturowych odpowiednio do ich statusu (światowego, europejskiego, krajowego);
- włączenie obiektów o wysokich wartościach kulturowych w systemie ochrony światowego i krajowego dziedzictwa.

KIERUNEK: Ochrona i opieki nad zabytkami nieruchomymi.

W ramach Kierunku funkcjonują Działania:

- rewaloryzacja oraz rewitalizacja układów urbanistycznych, ruralistycznych i przestrzennych,
- rewaloryzacja obiektów i zespołów zabytkowych,
- ochrona przed zabudową i eksponowanie miejsc pamięci narodowej, w tym wydarzeń i walk historycznych,
- uczytelnienie relikwów zabytków archeologicznych o zachowanej własnej formie krajobrazowej.

KIERUNEK: Ochrona zabytkowego krajobrazu kulturowego.

W ramach Kierunku funkcjonują Działania:

- wspieranie tworzenia parków kulturowych,
- zachowanie i konserwacja zieleni komponowanej,
- ochrona panoram w celu zachowania historycznych sylwet obiektów i zespołów urbanistycznych,
- ochrona zagrożonych zanikiem tożsamości historycznie ukształtowanych krajobrazów rolniczych,
- ochrona i odtwarzanie historycznych przestrzeni publicznych o potencjale kulturowym,
- tworzenie szlaków turystycznych.

Strategia na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do roku 2030

Strategia na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do roku 2030 została przyjęta Uchwałą nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r., jest jednocześnie aktualizacją Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej uchwałą Rady Ministrów w dniu 25 września 2012 r.

Strategia to instrument zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa, w jednolitym systemie programowym, która przedstawia cele do realizacji w perspektywie do 2030 roku, określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągnięcia, a także określa najważniejsze projekty służące realizacji zakładanych celów.

Jako Główny cel Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do roku 2030 wymienia się tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym. Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących kierunkach interwencji:

- ✓ budowa i rozwój e-administracji, orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe;
- ✓ digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej, kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania /w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury/;
- ✓ wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej;

Działania w ramach Strategii podejmowane do 2030 roku:

- ochrona i promocja dziedzictwa narodowego, wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty, inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO);
- wzmocnienie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększenie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

Koncepcja programowo-przestrzenna rozwoju turystyki i rekreacji w województwie lubelskim

Koncepcja programowo-przestrzenna rozwoju turystyki i rekreacji w województwie lubelskim przyjęta została Uchwałą Nr CLXVIII/1984/08 z dnia 7 października 2008 r. przez Zarząd Województwa Lubelskiego. Dokument powstał na potrzeby opracowania planu zagospodarowania przestrzennego województwa, zgodnie z ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, określa możliwości zrównoważonego rozwoju gospodarki turystycznej poprzez promowanie różnorodnych form turystyki i rekreacji, racjonalne wykorzystanie bazy turystycznej, zasobów ludzkich, przyrodniczych, kulturowych oraz materialnych. W dokumencie zawarte zostały cele główne, kierunki rozwoju sektora turystyki oraz strategiczne działania. Wśród czynników atrakcyjności wskazuje się m.in.: występowanie zespołów i obiektów zabytkowych o wysokich walorach dziedzictwa kulturowego oraz sanktuariów; walory przyrodnicze i krajobrazowe; walory kulturowe; sposoby udostępniania walorów turystycznych. Nadrzędnym celem koncepcji jest *podniesienie konkurencyjności i atrakcyjności turystycznej województwa, zwiększenie ruchu turystycznego przy jednoczesnym zachowaniu walorów kulturowych i przyrodniczych regionu.*

W myśl zapisów koncepcji głównymi kierunkami rozwoju turystyki są turystyka krajoznawcza – indywidualna i zorganizowana, wykorzystująca dziedzictwo kulturowe, oparte o ekspozycję zabytków oraz bogatą i barwną historię regionu; turystyka promocyjna – związana z walorami turystycznymi lubelskiej wsi, obyczajami i twórczością ludową, walorami etnograficznymi i folklorem.

2.4. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu.

Dokumentem strategicznym dla powiatu łęczyńskiego jest obowiązująca do końca 2021 roku Strategia Rozwoju Powiatu Łęczyńskiego oraz aktualizowany corocznie Plan Ochrony Zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Łęczyńskiego.

Strategia Rozwoju Powiatu Łęczyńskiego na lata 2016–2021 – nieobowiązująca oraz projekt Strategii Rozwoju Powiatu Łęczyńskiego na lata 2024 – 2030

Strategia Rozwoju Powiatu Łęczyńskiego na lata 2016 – 2021 została przyjęta Uchwałą Nr XV/107/2016 przez Radę Powiatu w Łęcznej w dniu 22 lutego 2016 r.

Mając na uwadze fakt, iż wspomniany dokument stracił swą ważność, nie można pominąć jego istotnej roli w dotychczasowym kształtowaniu polityki powiatu w kwestii opieki nad zabytkami i kultywowania miejsc pamięci na terenie powiatu łęczyńskiego. Strategia Rozwoju była dokumentem wyznaczającym najistotniejsze kierunki rozwoju

jednostki samorządu terytorialnego, określającym wizje, misje, priorytetowe obszary rozwoju oraz cele operacyjne, a także wskazującym na konkretne kierunki działań.

Nieodzowną misją powiatu łęczyńskiego było i jest nadal podniesienie poziomu jakości życia mieszkańców oraz zrównoważony rozwój samorządu, wykorzystujący walory przyrodnicze, krajobrazowe i kulturowe, tworzący korzystne warunki do rozwoju rolnictwa, przedsiębiorczości i turystyki i wielu innych dziedzin życia.

Dotychczasowa misja powiatu w odniesieniu do programu ochrony zabytków była możliwa do spełnienia dzięki realizacji następujących priorytetów/celów strategicznych:

Priorytet 3: Poprawa atrakcyjności turystycznej powiatu.

Działanie 3.1 Rozwój infrastruktury wypoczynkowo-rekreacyjnej jako niezbędnego warunku do maksymalnego i dynamicznego wykorzystania predyspozycji turystycznych powiatu;

Działanie 3.2. Podniesienie konkurencyjności oferty turystycznej;

Działanie 3.3. Zachowanie i odbudowa dziedzictwa kulturowego – w ramach działania 3.3 wyznaczono główne kierunki działań :

- ✓ wsparcie inicjatyw społeczności lokalnych w zakresie odnowy i zagospodarowywania wolnych budynków na cele kulturalne (tworzenie świetlic, izb regionalnych, centrów kultury, itd.) rozbudowa, adaptacja i modernizacja obiektów o podstawowym znaczeniu dla kultury narodowej i lokalnej, zwłaszcza obiektów znajdujących się w rejestrach zabytków,
- ✓ odnowa obiektów zabytkowych i lokalnych pomników historii na potrzeby rozwoju lokalnej turystyki,
- ✓ współpraca z gminami w zakresie ochrony i promocji dorobku kulturowego powiatu (wspieranie regionalnych zespołów folklorystycznych, izb regionalnych, artystów ludowych, itd.),
- ✓ rozwój instytucji kultury (modernizacja niezbędnej infrastruktury, doposażenie w niezbędny sprzęt, wspieranie najważniejszych imprez kulturalnych, itd.),
- ✓ podniesienie atrakcyjności powiatu poprzez rozpowszechnianie informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu, za pomocą nowoczesnych technologii,
- ✓ zwiększenie wiedzy na temat kultury i spuścizny kulturowej powiatu przyczyniające się do wzrostu poczucia i przynależności lokalnej i inne.

Jednym z czynników wpływających pozytywnie na atrakcyjność turystyczną powiatu jest aktywnie prowadzona działalność promocyjna. Promocja powinna być ukierunkowana na pokazanie głównych atutów powiatu i powinna być skierowana do konkretnych odbiorców (turystów, inwestorów, mieszkańców powiatu, itd.). Nieodzownym filarem promocji powiatu łęczyńskiego są liczne zabytki zlokalizowane na terenie powiatu, które świadczą o bogatej historii i kulturze tego regionu, stanowiąc jednocześnie świadectwo minionej epoki. Ich należyte zachowanie i ochrona leżą w gestii obecnego i przyszłych

pokoleń mieszkańców powiatu łęczyńskiego.

Nadmienić należy, iż projektowany dokument Strategii Rozwoju Powiatu Łęczyńskiego na lata 2024–2030 w ramach Celu nr 3 – Poprawa atrakcyjności turystycznej powiatu łęczyńskiego, uwzględnia szczegółowe działania mające a celu zachowanie i odbudowę dziedzictwa kulturowego (działanie 3.3).

Plan Ochrony Zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Łęczyńskiego

Sporządzony w 2005 roku *Plan Ochrony Zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Łęczyńskiego* uwzględnia szczegółowe rozmieszczenie zabytków nieruchomych i ruchomych na terenie powiatu łęczyńskiego, określa spodziewane zagrożenia zabytków na obszarze powiatu, do których zaliczyć należy m.in:

- ✓ pożary obiektów oraz drzewostanów;
- ✓ katastrofy budowlane związane z zawaleniem się obiektu;
- ✓ rabunek zabytków ruchomych;
- ✓ akty terrorystyczne /dotychczas nie odnotowane na terenie powiatu, jednak możliwe szczególnie podczas uroczystości religijnych w obiektach związanych z kultem religijnym/;
- ✓ akty wandalizmu, które mogą wystąpić poprzez dewastację zarówno obiektów nieruchomych jak i ruchomych, najczęściej występują na cmentarzach zabytkowych oraz w zespołach pałacowo-parkowych.

Część graficzna, stanowiąca załącznik do planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych wyznacza:

- ✓ zabytki nieruchome podlegające zabezpieczeniu;
- ✓ prognozowane zagrożenie powodziowe;
- ✓ prognozowane zagrożenie TSP /Toksyczne Środki Przemysłowe/;
- ✓ prognozowane zagrożenie pożarowe;
- ✓ granice powiatu i granice gminy.

Dokument źródłowy zawiera wykaz zabytków nieruchomych i ruchomych zlokalizowanych na terenie powiatu łęczyńskiego, podlegających zabezpieczeniu w razie sytuacji kryzysowych lub na wypadek konfliktu zbrojnego, określa sposób postępowania i ochrony zabytków na wypadek potencjalnego konfliktu zbrojnego. Ponadto przedstawia wykaz jednostek organizacyjnych odpowiedzialnych za ochronę zabytków ruchomych oraz sposób łączności i powiadamiania na wypadek zaistnienia sytuacji kryzysowej lub konfliktu zbrojnego, wskazuje on również podmioty odpowiedzialne za pomoc w ochronie zabytków w przypadku zaistniałego zagrożenia. Z analizy rozmieszczenia zabytków na terenie powiatu łęczyńskiego ustalono, iż ogółem na terenie powiatu łęczyńskiego znajduje się 293 obiekty, z czego

na terenach wiejskich 240 obiektów (tj. 78%), a na terenie miasta Łęczna 53 obiekty (tj. 22%).

Ponadto dokument określa zestawienie zadań dokumentacyjnych i konserwatorsko-zabezpieczających dla zabytków na terenie powiatu:

- zabezpieczenie zabytków przed dalszą destrukcją po ustąpieniu zagrożenia,
- dokumentowanie zdarzeń, strat i podjętych działań (filmowanie, fotografowanie, kopiowanie),
- informowanie właściwych organów administracji publicznej, w szczególności Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz organów założycielskich o stratach, podjętych działaniach, potrzebach pomocy, wykonaniu ekspertyzy konserwatorskiej.

2.5. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gmin

Gminne Programy Opieki nad Zabytkami posiadają gminy powiatu łęczyńskiego:

- Gmina Spiczyn – Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Spiczyn na lata 2021 – 2024 – przyjęty na mocy Uchwały Nr XXX/202/2021 Rady Gminy Spiczyn z dnia 23 września 2021 r.;
- Gmina Ludwin – Gminny Program Opieki nad Zabytkami w Gminie Ludwin na lata 2021 – 2025 – przyjęty na mocy Uchwały Nr XXVI/175/2021 Rady Gminy Ludwin z dnia 25 listopada 2021 r.;
- Gmina Puchaczów – Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Puchaczów na lata 2021 – 2024 – przyjęty na mocy Uchwały Nr XXXVII/278/2021 Rady Gminy Puchaczów z dnia 14 września 2021 r.

3. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU ŁĘCZYŃSKIEGO

3.1. Rys historyczny powiatu i jego wpływ na dziedzictwo materialne i niematerialne powiatu

Powiat łęczyński położony w centralnej części województwa lubelskiego został utworzony w ramach reformy administracyjnej państwa 7 sierpnia 1998 r. W jego skład wchodzi sześć gmin: Cyców, Ludwin, Łęczna, Milejów, Puchaczów, Spiczyn. Stolicą powiatu jest miasto Łęczna.

Tereny powiatu należały do obszaru granicznego. W początkach państwa polskiego tereny Cycowa należały do ziemi chełmskiej i były obszarem rywalizacji między kształtującą się Polską a Rusią. Na przełomie X w. i XI w. teren kontrolowany był przez Grody Czewieńskie,

następnie wszedł w skład Księstwa Wołyńskiego, Księstwa Halicko–Włodzimierskiego. Podziału granicznego między ziemią lubelską a chełmską należąca do Litwy dokonano w 1359 r. Cyców wszedł w skład Księstwa Chełmsko-Bełskiego (województwa bełskiego), które przypadło w końcu Polsce. Pozostałe tereny (Ludwina, Łęcznej, Milejowa, Puchaczowa, Spiczyna) zapewne podlegały kasztelanii lubelskiej. Następnie od 1268 r. województwu sandomierskiemu. W 1474 r. znalazły się w granicach nowo utworzonego województwa lubelskiego. Po okresie rozbiorów przeszły pod zabór austriacki – tzw. Galicję Zachodnią – cyrkuł lubelski i chełmski (Cyców). W 1809 r. w wyniku wojen napoleońskich tereny przyłączono do Księstwa Warszawskiego – departament lubelski. Następnie w 1815 r. weszły w skład Królestwa Polskiego – województwo (gubernia) lubelska.

Po powstaniu styczniowym dokonano nowego podziału guberni na powiaty. W chełmskim znalazły się tereny Puchaczowa (gmina Brzeziny) i Cycowa, lubelskim – Milejowa, lubartowskiem – pozostałe. W 1912 r. Cyców włączono do nowopowstałej guberni chełmskiej.

I wojna światowa to okres okupacji austro–węgierskiej. Po odzyskaniu niepodległości tereny znalazły się ponownie w województwie lubelskim w powiecie chełmskim (Cyców), lubelskim (gmina Brzeziny z siedzibą w Puchaczowie, gmina Jaszczów), lubartowskiem (Łęczna, Ludwin, Spiczyn). II wojna światowa to okupacja hitlerowska – dystrykt lubelski. W wyniku podziału powojennego utworzono gromady przyporządkowane powiatom: chełmskiemu – Wiszniewice (Cyców), lubartowskiemu – Ludwin, Spiczyn, lubelskiemu – Brzeziny (Milejów, Puchaczów), Jaszczów.

Według podziału administracyjnego z 1972 r. województwa lubelskiego na gminy ponownie uległa zmianie przynależność do powiatów. W powiecie chełmskim pozostała gmina Cyców, w lubartowskiem – Ludwin i Spiczyn, natomiast do lubelskiego oprócz Milejowa przyporządkowano Łęczną i Puchaczów. To właśnie z tych trzech powiatów powstał w 1998 r. nowy powiat łączyński.

Na terenie powiatu odnajdujemy charakterystyczne dla terenu wschodniej Polski ślady zgodnego współżycia wielu narodów i religii: kościoły, synagogę, cerkiew oraz kirchę. Architekturę sakralną uzupełniają zabytkowe kapliczki oraz cmentarze i pozostałości dawnych nekropolii prawosławnych, żydowskich i ewangelickich. Nieodłącznym elementem krajobrazu historycznego powiatu łączyńskiego są pomniki, kopce i cmentarze wojenne upamiętniające bohaterstwo mieszkańców.

Pierwsze archeologiczne ślady osadnictwa na terenie powiatu odkryto w okolicach wsi Ciechanki oraz Jaszczów datowane są na epokę paleolitu schyłkowego. Również w okolicach Jaszczowa odnaleziono mezolityczne ślady kultury komornickiej i janisławskiej. Z neolitu pochodzi kamienny grobowiec skrzynkowy kultury amfor kulistych odkryty w okolicach Nadrybia i Turowoli. Ślady osadnictwa epoki kamienia gładzonego – kultury pucharów lejkowych – odkryto w okolicach Spiczyna oraz Starej Wsi. Z epoki brązu – m.in. ślady

osadnictwa kultury trzcinieckiej oraz łużyckiej (Ziółków), lateńskiej (Charleż, Jawidz), pól popielicowych (Stręczyn Nowy). Z epoki żelaza – kultury przeworskiej oraz z okresu rzymskiego (Zawiepryce).

Nazwy miejscowości stosunkowo wcześniej są wzmiankowane w źródłach historycznych. Pierwsze informacje o Łęcznej pochodzą z 1252 r., Ciechankach z 1317 r., Spiczynie 1321 r., Nowogrodzie z 1325 r., Łączuchowie z 1349 r., Zawieprzycach z 1390 r., Witaniowie i Zakrzowie z 1409 r., Cycowie z 1421 r. (choć sama miejscowość podobnie jak osada Świerszczów została założona ok. roku 1430), Dratowie z 1490 r., Krasnem z 1530 r.. Wczesnośredniowieczne grodziska funkcjonowały m.in. w Kijanach, Jaszczowie, Łęcznej, Milejowie i Spiczynie. Zamki wznoszone później istniały w Łęcznej (pocz. XV w.), Łączuchowie (XV w.), w Zawieprzycach (I poł. XVI w.), Kijanach (?), drewniany w Puchaczowie (wzmiankowany w XVII w.).

Prawa miejskie w XV i XVI stuleciu uzyskały trzy ośrodki. Łęczna, dla której przywilej lokacyjny wystawił król Kazimierz Jagiellończyk w 1467 r. na prośbę kasztelana krakowskiego Jan Tęczyńskiego. Łączuchów lokowany w 1519 r. dzięki zabiegom Stanisława Kuropatwy – niestety lokacja ta nie była skuteczna. Puchaczów w 1527 r. na prośbę opata benedyktynów Macieja, który utracił miano miasta w 1869 r. za aktywny udział w powstaniu styczniowym. Przywileje powyższe wydał król Zygmunt I Stary.

Region rozwijał się dzięki handlowi. Już w XIV w. przez te tereny prowadziła droga królewska na Ruś i Litwę z przeprawą przez Bystrycę. Duże znaczenie dla regionu miała spławna rzeka Wieprz. Dzięki królewskim przywilejom jarmarcznym oraz położeniu na skrzyżowaniu dróg handlowych wiodących ze wschodu na zachód z – terenów zabużańskich i ziemi chełmskiej do Lublina następowało ożywienie w dziedzinie handlu i rzemiosła.

Największy rozkwit stolicy regionu – miasta Łęcznej nastąpił w I poł. XVII w. Na łużyńskie targi ściągało tysiące sprzedawców, kupców i pośredników z Rosji, Ukrainy, Mołdawii, Turcji, Niemiec, Austrii, ziem polskich. Obroty sięgały zawrotnych wówczas milionowych sum. Targi, rozwój przestrzenny miasta, zwiększająca się stale liczba mieszkańców sprawiły, że miasto rozwinęło się w silny ośrodek miejsko–handlowo–rzemieślniczy i to na skalę krajową. Śladem jego dawnej świetności jest nietypowy układ urbanistyczno–architektoniczny starego miasta z trzema rynkami oraz domy zajezdne i z podcieniami.

W XIX w. na skutek licznych wojen i wytyczenia nowych dróg handlowych jarmarki straciły swój międzynarodowy charakter. Niestety obszar ominęły nowe drogi budowane w XIX w. – bite trakty zamojski i chełmski. Komunikację utrudniały, a w przypadku obfitych deszczów uniemożliwiały drogi gruntowe. Pod koniec XIX w. tereny powiatu przecięła linia Kolei Nadwiślańskiej, przy której wybudowano stację w Jaszczowie, co wykorzystali właściciele cukrowni w Milejowie (druga cukrownia powstała w 1855 r. w Kijanach, spłonęła w 1901 r.). Na obszarze powiatu przeważała własność prywatna – od fortun magnackich po

drobne posiadłości szlacheckie. Tylko do XVIII w. dobra puchaczowskie, jako jedyne, były w posiadaniu klasztoru benedyktynów sieciechowskich. Z ważniejszych rodów na tym terenie należy wymienić: Kuropatwów (XIV-XVI w.), Zawieprzskich, Tęczyńskich (XV-XVI w.), Firlejów, Noskowskich (XVI-XVII w.), Druszkiewiczów (XVII w.), Miączyńskich (XVII- XVIII w.), Rzewuskich, Suffczyńskich (XVIII w.), Rulikowskich, Sanguszków (XVIII- XIX w.), Sonnenbergów, Weysenhoffów (XIX w.), Piramowiczów, Bogdanowiczów, Ostrowskich, Blochów, Popławskich, Rostworowskich (XIX-XX w.), Bieńkowskich, Steckich (XX w.).

Wśród świeckiej architektury zabytkowej powiatu na uwagę zasługują obiekty usytuowane w:

- Zawieprzycach – lamus pochodzący prawdopodobnie z I poł. XVII w., jego powstanie wiąże się z działalnością królewskiego architekta Tylmana z Gameren, który w latach 70-tych XVII w. miał przebudować zawieprzycy zamek w okazałą pałacową rezydencję Miączyńskich; brama wjazdowa wzniesiona na przełomie XVII i XVIII w. w stylu barokowym, oficyna z XVIII w., park założony w XVII-XVIII w. oraz pozostałości klasycystycznej oranżerii z I poł. XIX w.;
- Łęcznej – klasycystyczny dawny ratusz (odwach), powstały według planu z 1888 r.; domy zajezdne i domy podcieniowe wznoszone od poł. XIX w. oraz charakterystyczny układ urbanistyczny rynków;
- Podzamczu – zespół dworski z przełomu XIX i XX w., park z XIX w.;
- Ciechankach – dwór z II połowy XIX w., przebudowany w stylu modernistycznym przez Bohdana Lacherta – polskiego architekta;
- Jaszczowie – drewniany dworek konstrukcji zrębowej z końca XVIII w. i pocz. XIX w. będący własnością gen. Ludwika Kickiego oraz dworzec kolejowy z końca XIX w.;
- Kijanach – neorenesansowy pałac wzniesiony ok. 1850 r. (zapewne na starszym zrębie), przebudowany w 1880 r. przez Apoloniusza Nieniewskiego na zlecenie przemysłowca Stanisława Sonnenberga;
- Ludwinie – dworek z 1884 r., spichlerz z 1888 r. oraz dwór w stylu neoklasycystycznym wzniesiony w 1890 r. przez Jana Gotliba Blocha;
- Milejowie – dwór z 1903 r. wzniesiony przez Antoniego Rostworowskiego oraz budynek cukrowni z 1907 r.;
- Łańcuchowie – dwór w stylu zakopiańskim zbudowany w latach 1903–1904 według projektu Witkiewicza dla Jana Steckiego;
- Łysołajach – pałac w stylu eklektycznym z kordegardą z 1904 r. wybudowany z fundacji Tomasza Augusta Popławskiego;
- Kaniwoli – zespół dworsko–parkowy z 1924 r.;
- Puchaczowie – układ urbanistyczny z XVI w.

Niestety do naszych czasów nie przetrwały m.in. dwory w Brzezinach, Garbatówce, Górnym, czy drewniany dwór alkierzowy z XVII-XVIII w. w Świerszczowie zniszczony podczas I wojny światowej oraz murowany dwór z pocz. XX w. w Jaszczowie.

W ramach administracji kościelnej ziemie te wchodziły w skład diecezji łacińskiej i prawosławnej. W ramach diecezji łacińskiej obszar do 1790 r. należał do diecezji krakowskiej, z wyjątkiem Cycowa przyporządkowanego diecezji chełmskiej.

W 1790 r. wraz ze zmianą granic diecezji całość ziem dzisiejszego powiatu znalazła się w diecezji chełmskiej. W 1805 r. obszar został przyporządkowany nowo erygowanej diecezji lubelskiej. Natomiast ludność prawosławna przypisana była do diecezji chełmskiej założonej w I ćwierćwieczu XIII w. Od 1590 r. do 1867 r. eparchia chełmska funkcjonowała jako diecezja unicka. Następnie ponownie prawosławna.

Najstarszą w tym obszarze parafią była wzmiankowana już w XI w. Białka. W 1325 r. powstała parafia w Nowogrodzie, która przestała istnieć w okresie reformacji. Kolejne erygowano w: Łęcznej (1350 r.), Łańcuchowie (1374–1429), Świerszczowie (1510 r. prawosławna, od 1921 r. katolicka), Puchaczowie (1533 r.), Kijanach (1599 r.), Milejowie (1858 r.).

Obszar powiatu charakteryzował się mozaiką kulturowo-religijną, która trwała przez wiele stuleci. Tereny zamieszkiwali Polacy (katolicy), Rusini (prawosławni, grekokatolicy) a także Żydzi, którzy na ziemiach polskich cieszyli się dużą tolerancją prawnie uregulowaną przywilejami królewskimi z XIII i kolejnych wieków. Należy zauważyć, że w II poł. XVII w. w Łęcznej odbyło się 5 Zjazdów Sejmu Żydów Korony i Litwy tzw. sejm czterech ziem. Stosunki między tak różnymi etnicznie i wyznaniowo społecznościami były poprawne. W czasie reformacji religijnej na obszarze powiatu pojawiły się ośrodki protestanckie. W Łańcuchowie wyznawcami kalwinizmu zostali Kuropatwowie, natomiast arianami – Orzechowscy i Spinkowie. Drugim ośrodkiem ariańskim był Jaszczów, gdzie Suchodolscy wybudowali okazały zbór ariański tzw. Ariankę.

Z końcem XIX w. w powiecie pojawili się koloniści niemieccy, którzy przybyli w wyniku parcelacji majątków – Zezulin (lata 70. XIX w., osadnicy z okolic Kalisza), Cyców (1880–1881, osadnicy głównie z Sompolna w okolicach Konina), Bogdanka (1984 r.) i Nadrybie (1898 r.). Do lat 40-tych XX w. funkcjonowały świątynie – w Zezulinie dom modlitwy baptystów, który stał w miejscu obecnego kościoła, w kol. Kobyłki i Rozpłuciu – domy modlitwy ewangelików, w Cycowie – kościół ewangelicko-augsburski zwany kirchą oraz w związku z obecnością baptystów zapewne dom modlitwy tegoż wyznania.

Mieszanka kulturowa zubożała na skutek systematycznego zmniejszania się ludności prawosławnej, grekokatolickiej. W latach 40-tych XX w. Niemców przesiedlono w okolice Poznania. Natomiast zagłada społeczności żydowskiej w czasie II wojny światowej, sprawiła,

że wielokulturowość przestała istnieć. O wielokulturowości przypominają dzisiaj cmentarze katolickie oraz zachowane prawosławne w Dratowie i Cycowie, protestanckie w Cycowie. Ślady po funkcjonujących niegdyś nekropoliach odnaleźć można w Łęcznej – prawosławna i żydowska, Zezulinie – protestancka.

Odzwierciedleniem tygla wyznaniowego są świątynie. Niestety do dzisiaj nie zachowały się cerkwie w: Świerszczowie (rozebrana w 1797 r.), Stręczynie (spalona w 1812 r.), Łęcznej (rozebrana w 1829 r.), Rogóźnie (przebudowana z XVIII-wiecznego spichlerza dworskiego, w 1921 r. zamieniona na kościół, który rozebrano w 1983 r.), Ciechankach (funkcjonowała do 1595-6 r.), a także synagoga w Puchaczowie.

Z wielu niegdyś kościołów i cerkwi drewnianych pozostała na tym terenie tylko budowla z 1795 r. w Świerszczowie. Oryginalnie cerkiew Podwyższenia Krzyża Świętego, w 1923 r. zamieniona na kościół św. Bazylego.

Wśród świątyń murowanych na uwagę zasługują kościoły katolickie w :

- Puchaczowie – późnobarokowy Wniebowzięcia NMP wystawiony w 1603 r. z fundacji Jana Próchnickiego – abp lwowskiego oraz dzwonnica z 1854 r.;
  - Łęcznej – późnorenesansowy św. Marii Magdaleny wzniesiony w latach 1618–31 na miejscu poprzedniego (drewnianego spalonego w 1615 r.), z fundacji Adama Noskowskiego – podkomorzego lubelskiego wraz z późnobarokową dzwonnica z 1827 r.; mansjonaria w stylu późnobarokowym wzniesiona w 1647 r. również z fundacji Noskowskiego; dawna plebania z elementami stylu szwajcarskiego z ok. 1858 r.;
  - Zawieprzycach – barokowa kaplica zamkowa św. Antoniego z Padwy wzniesiona w ostatnim ćwierćwieczu XVII w. z malowidłami naściennymi, których autorem przypuszczalnie był Antoni Paszkowski;
  - Kijanach – barokowy św. Anny z 1723 r, fundacji Atanazego Miączyńskiego;
  - Łańcuchowie – barokowo-klasycystyczny św. Jana Chrzciciela (1812-7 r.) z elementami neogotyckimi fundacji Józefa i Anny Suffczyńskich;
  - Milejowie – eklektyczny Wniebowzięcia NMP i św. Antoniego z Padwy (1855-9 r.) wzniesiony przez architekta Konstantego Hendigera z fundacji Antoniego Nałęcz Rostworowskiego;
- oraz cerkwie, synagogi i kirchy w:
- Cycowie – bizantyjska św. Michała Archanioła wybudowana w latach 1860-70, zamieniona w 1918 r. na kościół oraz dzwonnica z 1871 r.;
  - Dratowie – bizantyjsko-rosyjska Św. Mikołaja Cudotwórcy powstała w latach 1888–1889 według projektu Wiktora Syczugowa;
  - Łęcznej – barokowa synagoga wzniesiona w 1648 r., z zachowaną wielokondygnacyjną bimą i ołtarzem o stiukowej dekoracji oraz mała synagoga tzw. szkoła żydowska z pocz. XIX w. z zachowaną umywalnią do rytualnego obmywania rąk;

- Cycowie – zbór ewangelicko–augsburski tzw. kircha zbudowana w latach 20-tych XX w. przez kolonistów niemieckich;
- Rozpłuciu – dom modlitwy i mieszkanie kantora.

Wśród dość licznych kapliczek i figur wyróżnić należy:

- Figury kolumnowe w stylu barokowym zwieńczone ozdobnym żelaznym krzyżem z XVII w. (Zawieprzyce), z I poł. XVIII w. (Łysołaje), z XVIII w. (Puchaczów);
- Figura NMP w Cycowie z 1862 r.;
- Kapliczki murowane: z XVIII w. z cechami stylu barokowego (Jaszczów), z rzeźbami św. Jana Nepomucena z XVIII w. (Puchaczów, Jawidz), z rzeźbą św. Floriana z I poł. XIX w. (Spiczyn), z rzeźbą św. Marii Magdaleny z poł. XIX w. (Łączna), z rzeźbą Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej z XIX-XX w. (Ziółków), z pocz. XX w. (Milejów, Piaseczno);
- Drewnianą kapliczkę z obrazem Matki Boskiej Dobrej Opieki z poł. XIX w. (Spiczyn);
- Drewniane krzyże przydrożne z 1904 r. (Zezulin), sprzed 1914 r. (Ciechanki).

Teren powiatu był areną zmagień powstańczych i wojennych. W efekcie działań wojennych z krajobrazu historycznego powiatu bezpowrotnie zniknęły lub uszkodzone zostały zabytki. Podczas I wojny światowej uszkodzono kościoły w Łącznej i Puchaczowie, zniszczono wyposażenie cukrowni i budynek szkoły w Milejowie, w znacznej części spalono Łączną, dwór w Świerszczowie, natomiast niemal zupełnie m.in. Puchaczów, Ostrówek, Ciechanki, Cyców oraz Stawek. W Ciechankach ocalał jedynie dwór, w Puchaczowie kościół i plebania, a w Cycowie murowana cerkiew. Natomiast podczas II wojny światowej zniszczono synagogę w Łącznej, wcześniej zamienioną na magazyn; zrabowano dzwony z kościoła w Cycowie, który zamieniono na areszt.

Powiat łączyński obfituje w krzyże, kurhany i cmentarze, będące świadkami działań zbrojnych:

- krzyże, kurhany, pomniki upamiętniające powstańców styczniowych w: Łącznej, Milejowie, Klarowie, Kijanach, Kopinie, Kaniwoli, Spiczynie;
- cmentarze z okresu I wojny światowej m.in. w: Maryniowie, Łańcuchowie, Ciechankach, Jasieńcu, Łysołajach, Charleżu, Dratowie, Cycowie i Zalesiu;
- obelisk z 1928 r. w Dratowie – pamięci ofiar wystąpień z 1918 r. przeciwko traktatowi brzeskiemu;
- cmentarz z okresu wojny polsko–bolszewickiej w Cycowie;
- pomnik ku czci bohaterów wojny polsko–bolszewickiej w Cycowie oraz Ciechankach;
- pomnik Żołnierzy Wojska Polskiego, m.in. kpt. Stefana Żabickiego, poległego w 1939 r. w Łącznej;

- mogiłę powstańców partyzantów z oddziału „Zawiei” poległych w 1945 r. w Ostrówku;
- pomniki pamięci pomordowanych w czasie II wojny światowej w Wólce Cycowskiej i Kol. Ostrówek.

3.2. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy jest najcenniejszą formą dziedzictwa kulturowego, kształtowaną przez wieki. Jest on szczególnym wyrazem tożsamości kulturowej, zapisem dziejów kolejnych pokoleń zamieszkujących dany obszar, odbiciem długotrwałych relacji między ludźmi i ich środowiskiem, tradycji budowlanej i kultury użytkowania przestrzeni.

Zawiera elementy przyrodnicze, ale przede wszystkim wytwory i osiągnięcia cywilizacyjne człowieka, są to zarówno pojedyncze obiekty jak i zespoły budowli, dzieła sztuki, elementy zagospodarowania przestrzeni, krajobrazy miejskie i wiejskie, kształtujące świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości narodowej, a ochrona dziedzictwa kulturowego jest najistotniejszym czynnikiem kształtowania tożsamości mieszkańców, by mogli identyfikować się ze swoim miejscem zamieszkania oraz przekazywać go przyszłym pokoleniom. Ziemię powiatu łęczyńskiego przez wieki zamieszkiwali przedstawiciele różnych narodowości, kultur i religii, o czym świadczą zachowane do dziś zabytki.

W dalszej części Programu przedstawiono krótką charakterystykę obiektów zabytkowych z terenu powiatu łęczyńskiego, które należą do jednych z najcenniejszych i najbardziej znanych zabytków powiatu.

3.3. Zabytki nieruchome

Z terenu powiatu łączyńskiego najwięcej obiektów wpisanych do rejestru zabytków znajduje się na terenie miasta Łęczna. Wyróżniająco się gminami pod względem ilości dokonanych wpisów jest gmina Milejów, gdzie znajduje się 6 obiektów i zespołów objętych ochroną konserwatorską oraz gmina Cyców z 5 obiektami. Z terenu gminy Puchaczów i gminy Ludwin dokonano po 3 wpisy zabytków i zespołów objętych ochroną.

3.4. Zabytki nieruchome o najwyższym znaczeniu dla powiatu.

Z powiatu łączyńskiego do rejestru zabytków wpisane jest 28 obiektów (lub zespołów) usytuowanych na terenie 6 gmin. W tym 50% zabytków objętych ochroną konserwatorską to zabytki sakralne i cmentarze. Zachowane obiekty świadczą o wielokulturowej historii tego regionu i są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie powiatu. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikających z treści odpowiednich aktów prawnych, a w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającej z przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie działania podejmowane przy omawianych obiektach wymagają pisemnego pozwolenia właściwego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Wśród nich wymienić można Kościół św. Marii Magdaleny w Łęcznej, Cerkiew prawosławną pw. św. Mikołaja, z otaczającym drzewostanem i aleją dojazdową w Dratowie, Kościół pw. Najświętszej Marii Panny w Puchaczowie, Parafia św. Bazylego w Świerszczowie, Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Milejowie, Kościół św. Anny w Kijanach.

Miasto Łęczna

Kościół św. Marii Magdaleny w Łęcznej

Świątynia murowana z kamienia i cegły w stylu renesansu lubelskiego. Zbudowana w latach 1618-1631 z fundacji podkomorzego lubelskiego Adama Noskowskiego i jego żony, Katarzyny z Firlejów. Jednonawowa z dwiema kaplicami. Wewnątrz pięć barokowych ołtarzy z XVIII w., w tym ołtarz główny z elementami rokokowymi. Pod kościołem krypta, w której pochowano m.in. kilku łączyńskich dziedziców z rodu Noskowskich i Firlejów. Obok późnobarokowa, wybudowana po 1781 r. dzwonnica.

Dawna mansjonaria

Budynek na rzucie prostokąta, murowany z kamienia i cegły, parterowy, z mieszkalnym poddaszem, podpiwniczony, późnobarokowy, pierwotnie przeznaczony dla księży mansjonarzy. Ufundowany ok. 1639 r. przez Adama Noskowskiego – podkomorzego lubelskiego. Po remoncie w latach 1767-1774 służył jako plebania. W 1930 r. dach łamany polski zastąpiono mansardowym z facjatami. W jednym pomieszczeniu zachowało się sklepienie kolebkowo-krzyżowe.

Dawna plebania w Łęcznej

Drewniany budynek, jednokondygnacyjny, z mieszkalnym poddaszem, na wysokiej podmurówce, podpiwniczony, z trzema gankami i tarasem. Szalowany, z elementami dekoracji laubzegowej oraz detalami w stylu szwajcarskim. Dach dwuspadowy. Zbudowany ok. 1858 r. przez ówczesnego proboszcza ks. Bolesława Wrześniewskiego. W 1920 r. nabył go Wacław Kopiński – burmistrz Łęcznej. Własność prywatna.

Synagoga Duża w Łęcznej

Świątynia wzniesiona z kamienia wapiennego na planie prostokąta w latach 1648-1655. Pierwotnie renesansowa. Po przebudowach barokowa, z zachowaniem renesansowego wystroju wnętrza. Po pożarze z 1846 r. prawdopodobnie rozbudowana o babiniec i sień. Wewnątrz na ścianie wschodniej Aron hakadesz – murowany, dwukolumnowy, dwukondygnacyjny z dekoracją stiukową z poł. XVII w. W środkowej części murowana bima, na planie kwadratu, z czterema kolumnami toskańskimi, na których półkoliste arkady i dwukondygnacyjna nadstawa. Po II wojnie światowej zniszczona. Odbudowana w latach 1953-1964. Siedziba Muzeum Regionalnego w latach 1966-2014. Obecnie własność Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego. Nieużytkowana.

Synagoga Mała w Łęcznej

Zwana także Domem Modlitwy lub Szkołą żydowską. Budynek jednokondygnacyjny z poddaszem, murowany z kamienia i cegły na pocz. XIX w. Kilkakrotnie odbudowywany po pożarach. Po II wojnie światowej przebudowany: rozebrano murowaną bimę, Aron hakadesz, zamurowano ścienne nisze i zamalowano polichromie. Od 1950 r. pełnił kolejno funkcję: kaszarni, spółdzielni pracy, zakładu krawieckiego. W latach 1992-1993 poddany generalnemu remontowi. Obecnie siedziba Miejsko-Gminnej Biblioteki Publicznej. Z dawnego wyposażenia zachowała się na ścianie zachodniej kamienna umywalniao do rytualnego obmywania rąk.

Ratusz w Łęcznej

Klasycyistyczny budynek, od frontu z czterokolumnowym portykiem z trójkątnym szczytem, wzniesiony w 1888 r. wg planu Lenkowskiego, inżyniera architekta powiatu lubartowskiego z przeznaczeniem na odwach. Po odzyskaniu niepodległości przebudowany na biuro magistratu i kasę miejską. Zniszczony podczas II wojny światowej. Odbudowany w latach 60. XX w. Od 1971 r. siedziba Urzędu Stanu Cywilnego.

Zespół dworsko-parkowy na Podzamczu

Zespół tworzą: XIX-wieczny trójkondygnacyjny pałac Jana Gottlieba Blocha, przebudowany w latach 20. XX w. oraz murowana oficyna – własność prywatna. Zrewitalizowane ruiny XIX-wiecznych zabudowań folwarcznych (m.in. stajni z 1881 r., murowanej z cegły, w 1935 r. w części przebudowanej na suszarnię chmielu). Spichlerz z 1883 r., murowany z cegły z drewnianymi stropami, trójkondygnacyjny – obecnie zaadoptowany na potrzeby ŚDS. Odtworzony XIX-wieczny park krajobrazowy, z akcentem XVIII-wiecznego ogrodu włoskiego.

Dom z podcieniami w Łęcznej

Budynek (przy ul. Krasnystawskiej 4) pochodzący z poł. XIX w. Murowany z cegły, otynkowany, na planie prostokąta. Dach dwuspadowy. Wzdłuż elewacji frontowej podcień, wsparty na słupach murowanych (pierwotnie drewnianych), w czasie jarmarków miejsce transakcji handlowych i usług drobnego rzemiosła.

Domy zajezdne w Łęcznej

Pozostałość XIX-wiecznej jarmarcznej architektury. Drewniane budynki (przy ul. 3 Maja i pl. Kanałowym), o czterospadowych dachach, z ogromną sienią zajezdną zamykaną wrotami. W okresie jarmarków wynajmowane na kwatery mieszkalne, stajnie, miejsce postoju zaprzęgów.

Gmina Cyców

Kościół św. Bazylego w Świerszczowie

Drewniana świątynia, o konstrukcji zrębowej, z dachem krytym blachą, z wieżyczką na sygnaturkę. Dawna cerkiew parafialna Podwyższenia Krzyża Św., której budowę ukończono ok. 1875. Od 1921 r. (odremontowana w 1927 r.) do chwili obecnej pełni funkcję kościoła rzymskokatolickiego. Wewnątrz znajduje się obraz Najświętszej Marii Panny z poł. XVII w., malowany na desce. Obok drewniana dzwonnica o konstrukcji słupowo-ramowej na planie kwadratu, z namiotowym dachem.

Dawna cerkiew pounicka św. Michała Archaniola w Cycowie

Murowana świątynia, kryta blachą, wybudowana w latach 1860–1870 w stylu bizantyjskim, o niskich oknach w nawie przedniej i środkowej oraz dwóch zakrystiach z płaskim dachem. Nad nawą środkową znajduje się ciężka sygnaturka, w miejscu, gdzie do 1920 r. była bania bizantyjska. Od 1875 r. cerkiew prawosławna, a od 1918 r. kościół rzymskokatolicki. Obecnie nie służy celom religijnym. Obok usytuowana dzwonnica z 1871 r., natomiast naprzeciwko świątyni figura NMP z 1862 r.

Zbór ewangelicki (tzw. kircha) w Cycowie

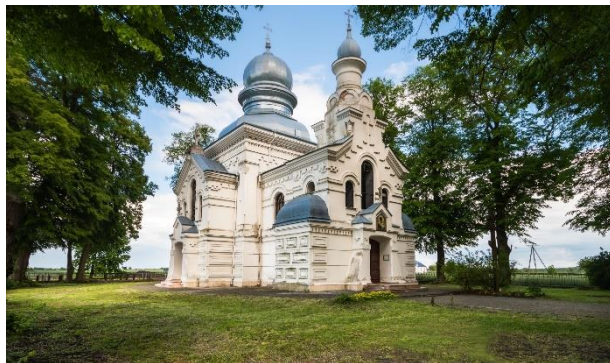
Dom modlitwy na terenie dawnego zespołu folwarcznego, który w latach 80-tych XIX w. w wyniku parcelacji majątku został odkupiony przez osadników niemieckich. Kaplica z systemem drewnianych podpór dźwigających drewniane sklepienie powstała w latach 1880-1881. Podpiwniczony budynek pełnił funkcję obszernej sali modlitwy (o doskonałych walorach akustycznych), szkoły, mieszkania kantora oraz siedziby ośrodka administracji i duszpasterstwa. W latach 1924–1940 siedziba parafii ewangelicko-augsburskiej. Po 1947 r. własność prywatna. Od lat 70-tych XX w. własność Gminy Cyców. Obecnie nieużytkowany.

Pomnik w Cycowie

Pomnik u wylotu ul. Kościelnej, naprzeciw budynku urzędu gminy, z lat 30-tych XX w., w kształcie kapliczki zwieńczonej krzyżem, wzniesiony w dziesiątą rocznicę zwycięskiej bitwy z bolszewikami w 1920 r. W czasie II wojny światowej bryłę pomnika ukrywali mieszkańcy, natomiast krzyż przechowywany był w miejscowym kościele. Odbudowany w czynie społecznym.

Gmina Ludwin

Cerkiew prawosławna św. Mikołaja Cudotwórcy w Dratowie

Świątynia zaprojektowana w stylu bizantyjsko-rosyjskim przez Wiktora Iwanowicza Syczugowa, powstała dzięki specjalnemu funduszowi prowadzonemu przez rząd rosyjski. Konsekwowana w 1889 r. Budowla na planie krzyża greckiego, z trójdzielną kwadratową nawą krytą czteropłociowym dachem, który wieńczy cebulasta kopuła na cylindrycznym bębnie. Dzwonnica zlokalizowana nad prostokątnym przedsionkiem. We wnętrzu ikonostas, który sprowadzono w latach 50. XX w. z Sanoka. Poprzedni, pochodzący z Sankt Petersburga, uległ zniszczeniu w latach 1943–1947. Freski z XX w. autorstwa najprawdopodobniej Juliana Mizerskiego i księdza Jerzego Ignaciuka. Obok znajduje się krzyż upamiętniający chrzest Rusi.

W czasie I wojny światowej w cerkwi bądź obok niej mieścił się szpital polowy. W 1947 r. zamknięto świątynię, ponownie zaczęła ona działać w 1959 r. Gruntownie odremontowana w latach 2007-2008. Opiekę duszpasterską sprawują księża z parafii Przemienienia Pańskiego w Lublinie.

Zespół podworski w Ludwinie

Zespół złożony z zabudowań folwarcznych: dworu z 1884 r. i spichlerza z 1888 r. pobudowanych przez Jana Gottliba Blocha. Rzut murowanego dworu przypomina kształt litery „L” – składa się z dwóch części: dwukondygnacyjnego budynku głównego (pokrytego trójspadowym dachem) i parterowej przybudówki (dach dwuspadowy). Spichlerz to murowano-drewniany obiekt na planie prostokąta, jednoprzestrzenny, pokryty dwupłociowym dachem. We wnętrzu dwie kondygnacje połączono drewnianymi schodami.

W czasie II wojny światowej część dzierżawioną dawniej przez polską policję, przejęła policja granatowa i SS, a w latach 1944– 1975 UB. Obecnie własność prywatna.

Budynek Urzędu Gminy w Ludwinie

Neoklasycystyczny dworek wzniesiony w 1890 r. z inicjatywy Jana Gottliba Blocha. Murowany, parterowy budynek składa się z części głównej i późniejszej przybudówki, pokrytych dwuspadowym dachem. U góry fasady facjatka, poniżej taras podparty na czterech kolumnach tworzących portyk. W 1943 r. spłonął w pożarze, trzy lata później został odbudowany. Siedziba Urzędu Gminy.

Obelisk upamiętniający poległych członków POW w Dratowie

Kamienny obelisk na trójstopniowej podstawie z wizerunkiem orła na romboidalnej metalowej plakietce. Otoczony ośmioma cementowymi słupkami tworzącymi wraz z masywnym łańcuchem ogrodzenie. Wystawiony w 1928 r. Upamiętnia 10-rocznicę śmierci członków POW poległych w obronie ojczyzny – w demonstracji przeciwko postanowieniom traktatu brzeskiego, zgodnie z którym część gminy Ludwin miała przejść pod rządy ukraińskie. Odnawiany w 1995 r. i 2018 r.

Gmina Milejów

Kościół św. Jana Chrzciciela w Łańcuchowie

Murowana, jednonawowa świątynia wzniesiona w latach 1812-1817 w stylu barokowo-klasycystycznym z elementami neogotyckimi. Fundacji Józefa i Anny Suffczyńskich. Ołtarz główny późnobarokowy, cztery boczne-klasycystyczne. Obok świątyni dwie murowane dzwonnice. Całość ogrodzona murem z żelazną bramą, które podobnie jak kościół pochodzą z pocz. XIX wieku.

Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Antoniego z Padwy w Milejowie

Murowana, jednonawowa świątynia wzniesiona w latach 1855-1859 w stylu eklektycznym według projektu architektonicznego Konstantego Hendigera z Krasnegostawu. Fundacji Heleny z Suffczyńskich Chrapowieckiej oraz Stanisława i Antoniego Rostworowskich. Wewnątrz klasycystyczne ołtarze (główny i boczne). W latach 1990-1996 rozbudowana.

Dwór w Jaszczowie

Parterowa budowla wzniesiona na pocz. XIX w. Drewniana, konstrukcji zrębowej, na kamiennym podmurowaniu, oszalowana i otynkowana. Od frontu portyk o dwóch parach kolumn, podtrzymujący szczytowy daszek. Wzdłuż elewacji tylnej podcień o sześciu słupach, podtrzymujących okap dachu czterospadowego. Stanowił własność Ludwika Kickiego – generała powstania listopadowego, Poniatowskich (Juliusz Poniatowski – minister rolnictwa w rządzie II RP), Konczewskich, Pisarków (Walery Pisarek – prof. UJ, językoznawca), Podgórskich. Wyremontowany w latach 2014-2015. Obecnie własność prywatna.

Dwór w Łańcuchowie

Budowla wzniesiona w latach 1903-1904 wg projektu Stanisława Witkiewicza stanowi unikatowy przykład zastosowania stylu zakopiańskiego w architekturze murowanej. Profilowana czerwona cegła układana pasowo na elewacjach imituje układ drewnianych bali, natomiast detale architektoniczne naśladują drewnianą dekorację zakopiańską. Typowe dla stylu dachy półszczytowe. Budynek na planie prostokąta składa się z parterowego korpusu głównego z piętrowymi wystawkami i użytkowym poddaszem, podcieniem narożnym i z tarasami (ten od frontu wspierają kolumny). Dwór wybudowano dla Jana Steckiego (ministra spraw wewnętrznych rządu Rady Regencyjnej, senatora II RP). Po upaństwowieniu w 1944 r. utworzono w nim „Dom Plastyka”, natomiast w 1957 r. zaadaptowano na pomieszczenia szpitalne. Gruntownie odrestaurowany po 2000 r. Obecnie własność prywatna.

Pałac w Łysołajach

Murowana budowla w stylu eklektycznym z tarasami widokowymi wybudowana ok. 1904 r. przez Tomasza Augusta Popławskiego (senatora II RP). W środkowej części piętrowa z wysokim dachem, krytym zieloną blachą. Wschodnie skrzydło stanowi wielka sala balowa, zachodnie – kuchnia. Oba skrzydła są parterowe, z mieszkalnym poddaszem. Frontowe wejście pod zadaszeniem, wspartym na kolumnach. W zespole znajduje się także kaplica murowana z 1934 r. oraz kordegarda z początku XX w., przylegająca do murowanego ogrodzenia z bramą. Po wojnie pałac przejęło państwo.

Początkowo mieściła się w nim zawodowa szkoła handlowa, później oddział szpitalny. Obecnie nieużytkowany.

Budynek dworca kolejowego stacji „Jaszczów” w Popławach

Stacja powstała w latach 70-XIX w. wraz z budową Linii Kolei Nadwiślańskiej. Budynek dworca wzniesiono w 1908 r.

Gmina Puchaczów

Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Puchaczowie

Murowana świątynia zbudowana w latach 1778–1800 według projektu architekta wiedeńskiego Józefa Horsa. Fundacji opata sieciechowskiego Leonarda Prokopowicza. Wewnątrz późnobarokowe i barokowo–klasycystyczne ołtarze. Polichromie z 1914 r. Na chórze XIX-wieczne 8-głosowe organy. W 1854 r. wybudowano murowaną dzwonnice. Świątynię okala XIX-wieczne, murowano-żelazne ogrodzenie z bramą i kapliczkami.

Dwór w Ciechankach

Budowla z 1925 r. zbudowana przez Wacława Lacherta w stylu modernistycznym. Zaprojektowana przez jego najstarszego syna Bohdana w poszanowaniu wiejskiej tradycji architektonicznej, czyli wysokim wielospadowym dachem oraz wgłębny portyk zwieńczony uskokową attyką wspartym z dwóch stron na dwóch kwadratowych filarach. Po II wojnie światowej m.in.: dom pracy twórczej, mieszkanie pracowników miejscowego POM-u. Gruntownie odrestaurowany w latach 2020-2021. Obecnie funkcjonuje w nim Centrum Pracy Twórczej.

Grobowiec neolityczny w Nadrybiu

Kamienny grobowiec z przełomu IV–III tysiąclecia p.n.e. z okresu kultury amfor kulistych. Wykonany z 11 płyt piaskowca sarmackiego, pochodzącego prawdopodobnie z okolic Bezka. Skrzynia grobowa miała długość 2,45 m, szerokość 1,25 m – 1,4m, wysokość 0,95m. Grobowiec ważył 2380 kg. Bloki kamienne nosiły ślady obróbki kamieniarskiej w celu nadania im regularnych kształtów. Odkryty w 1999 r.

Gmina Spiczyn

Kościół Św. Anny w Kijanach

Świątynia wybudowana w latach 1686–1723 w stylu eklektycznym, z przewagą elementów barokowych. Ufundowana przez Atanazego Miączyńskiego, wojewodę wołyńskiego, jako wotum za szczęśliwy powrót z odsieczy wiedeńskiej. Budowę ukończył jego syn Piotr. Wyposażenie kościoła rokokowe z lat 30-tych XVIII w. W ołtarzu głównym obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem z końca XVI lub pocz. XVII w. (olej na płótnie) z widocznymi wpływami malarstwa weneckiego oraz dwiema srebrnymi koronami ufundowanymi w 1653 r. przez miasto Lublin.

Pałac w Kijanach

Dwukondygnacyjna, z mieszkalnym poddaszem, neorenesansowa willa z poł XIX w., z zachowanymi zamkowymi piwnicami o sklepieniu kolebkowym z lunetami. Przebudowana po 1880 r. przez Stanisława Sonnenberga według projektu architekta Apoloniusza Pawła Nieniewskiego. Wówczas dobudowano salę balową na planie ośmioboku z galerią dla orkiestry, zwieńczoną spłaszczoną kopułą. W arkadowo-filarowym portyku ustawiono posągi bogiń: Ateny i Demeter wykonane w Charlottenburgu w czwartym ćwierćwieczu XIX w. W latach 1914–1974 w pałacu funkcjonowała szkoła rolnicza. Obecnie własność Powiatu Łęczyńskiego. Nieużytkowany.

Zespół pałacowo-parkowy w Zawieprzycach

Zespół tworzą: **Ruiny barokowego pałacu** Atanazego Miączyńskiego wzniesionego w latach 1674-1679 wg planów architekta Tylmana z Gameren na miejscu starego zamku. Barokowo-klasycystyczna kaplica zamkowa św. Antoniego Padewskiego w kształcie rotundy na planie krzyża greckiego.

Dwukondygnacyjny lamus z I poł. XVII w, zapewne dawny dwór, sprzed czasu budowy pałacu, później zbrojownia, skarbiec. Barokowa, murowana **oficyna** z XVII w., od strony dziedzińca jednokondygnacyjna, od zewnątrz trójkondygnacyjna (obecnie szkoła).

Barokowa brama wjazdowa z przełomu XVII/XVIII w. wzniesiona w formie parawanowej. Kopiec z kolumną tokańską zwieńczoną żelaznym krzyżem (mógł być formą dziękczynną Atanazego Miączyńskiego za jego szczęśliwy powrót z odsieczy wiedeńskiej). XIX-wieczne ruiny klasycystycznej **oranżerii** z kolumnowym portykiem, wzniesionej przez rodzinę Ostrowskich. Obecnie własność Gminy Spiczyn.

3.5. Zabytki ruchome

Zgodnie z art. 3 pkt. 3 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek ruchomy, to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych będących dziełem człowieka lub związane z jego działalnością świadectwo minionej epoki, bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Do zabytków ruchomych zalicza się dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, przedstawiające minione kierunki artystyczne oraz inne obiekty (np. kolekcje będące uporządkowanymi zbiorami, numizmaty i pamiątki historyczne, w tym sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery, wytwory techniki, środki transportu, maszyny i narzędzia dające świadectwo nauki i rozwoju cywilizacyjnego, zbiory biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła, obiekty etnograficzne, przedmioty upamiętniające wydarzenia i działalność wybitnych osobistości i instytucji). Ponadto wystrój architektoniczny (np. rzeźby, płaskorzeźby, malowidła ścienne, mozaiki, sztukaterie i detale architektoniczne: gzymsy, obramowania otworów okiennych

i drzwiowych oraz rzeźby ogrodowe, fontanny, kapliczki i krzyże przydrożne, drogowskazy kamienne, nagrobki itp.) zaliczamy do zabytków ruchomych.

Zabytki ruchome chronione są poprzez wpis do rejestru zabytków, oraz poprzez wpis do inwentarza muzealiów.

Zabytki ruchome to kategoria niezwykle zasobna i zróżnicowana. Znaczna ich część tworzy kolekcję muzeów działających na terenie powiatu: Muzeum Broni Białej i Strojów XVII w. w Ludwinie, Izba Tradycji 7 Pułku Ułanów Lubelskich w Cycowie oraz Lokalna Izba Pamięci w Zezulinie. Natomiast najwięcej ruchomych obiektów zabytkowych spoza zbiorów muzealnych znajduje się we wnętrzach sakralnych, w szczególności w kościołach. Najczęściej tworzą one zharmonizowane z wnętrzem zespoły, służąc określonym celom liturgicznym i kultowym.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, określa obowiązek zgodnego z przepisami użytkowania i zarządzania obiektem zabytkowym, jaki spoczywa na jego właścicielu lub posiadaczu, co w programie zostało już omówione. Ponadto ww. ustawa w art. 28, zobowiązuje właściciela lub posiadacza zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków o zawiadomieniu wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
- 2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Właściciel lub posiadacz zabytku może wystąpić do właściwego konserwatora zabytków o wydanie w formie pisemnej zaleceń konserwatorskich, pomocnych w przygotowaniu dokumentacji projektowej czy sformułowaniu zakresu planowanych prac. Zalecenia konserwatorskie mają na celu określenie sposobu korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także określenie zakresu dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.

3.6. Zabytki archeologiczne

Zabytki archeologiczne są bardzo ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach powiatu łęczyńskiego. W zasobach wojewódzkiego konserwatora zabytków jest zaewidencjonowanych ponad 1 700 stanowisk

archeologicznych z obszaru powiatu łęczyńskiego. Wśród nich znajdują się głównie stanowiska zlokalizowane w terenie, ale i też znane wyłącznie z kwerendy (tj. nieistniejące lub zniszczone) lub stanowiska pozbawione dokładnych danych lokalizacyjnych. Do gminnych ewidencji zabytków zostały włączone jedynie stanowiska, dla których znana jest ich lokalizacja w terenie. Zdecydowana większość stanowisk w powiecie ma charakter płaski (czyli ukryty pod poziomem gruntu) i nie manifestuje się terenowo. Wyjątek stanowią zabytki archeologiczne (mniej niż 1%), które posiadają swoją własną formę krajobrazową. Do grupy tej zaliczamy pozostałości średniowiecznego grodziska w Klarowie, gm. Milejów. Ten niezwykle cenny i stosunkowo dobrze zachowany obiekt objęty jest ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków pod nr C/16.

Kolejnymi zabytkami o własnej formie terenowej są zabytkowe kopce i cmentarzyska kurhanowe. Obiekty te w większości rozpoznane powierzchniowo przez archeologów jako domniemane kurhany usytuowane są na obszarze miejscowości:

- Jawidz, gm. Spiczyn (AZP stan nr. 75-83/99-29, 75-83/98-27);
- Kijany, gm. Spiczyn (AZP stan nr 75-83/2-1 – jedynie badane wykopaliskowo, 76-83/54-13);
- Puchaczów, gm. Puchaczów (AZP stan nr 76-85/151-14, 76-85/152-15, 76-85/153-16);
- Bogdanka, gm. Puchaczów (AZP stan nr 76-86/110-20, 76-86/111-21);
- Garbatówka, gm. Cyców (AZP stan nr. 75-06/1-1);
- Stręczyn Nowy, gm. Cyców (AZP stan nr. 77-87/97-66).

Ponadto w granicach kompleksu leśnego „Lesie Świerczowskim” na gruntach wsi Świerszczów, gm. Cyców zarejestrowano cmentarzysko kurhanowe. W jego obrębie znajdują się dwa nasypy zabytkowych kopców. Stanowisko dotychczas nie zostało przebadane i zaewidencjonowane metodami archeologicznymi. Ciekawym obiektem w zbiorze zabytków archeologicznych powiatu jest odtworzony z oryginalnych kamiennych komponentów, pozyskanych w trakcie badań wykopaliskowych – grób neolitycznej społeczności kultury amfor kulistych, który eksponowany jest przed budynkiem szkoły w m. Nadrybie Dwór, gm. Puchaczów. W leśnej działalności produkcyjnej w postaci reliktyw mielerzy (ok. 10 egz.) czyli obiektów służących do wypału węgla drzewnego.

Zabytki archeologiczne są częścią dziedzictwa kulturowego – bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece.

Zgodnie z treścią art. 3 pkt. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek archeologiczny jest to zabytek nieruchomy, który stanowi powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałość egzystencji działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Definicja określa jednocześnie potencjalnie duży zasób zabytków archeologicznych, na które składają się zarówno tzw. stanowiska archeologiczne (obiekty i warstwy kulturowe zlokalizowane w terenie), jak i ruchome zabytki (przedmioty) z nich pochodzące.

Ewidencja zabytków archeologicznych wskazuje miejsce występowania nieruchomego zabytku archeologicznego. Jest podstawowym narzędziem służącym do ochrony dziedzictwa archeologicznego w procesie inwestycyjnym, przed rozpoczęciem których zawsze należy sprawdzić, czy na jej obszarze nie znajdują się stanowiska archeologiczne; czy nie ma tam zabytków archeologicznych. Właściciel terenu, na którym znajduje się zabytek archeologiczny ujęty w wojewódzkiej ewidencji zabytków ma określone obowiązki. Jest zobowiązany zrealizować i sfinansować badania archeologiczne w ramach ustalonych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Główną i wiodącą metodą ewidencjonowania stanowisk archeologicznych jest ogólnopolski program badawczo-konserwatorski Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). Jego celem jest rozpoznanie metodą badań powierzchniowych i w kwerendzie źródłowej stanowisk archeologicznych na terenie całego kraju, ich zinwentaryzowanie oraz budowanie archiwum informacji o stanowiskach archeologicznych rozpoznanych tą metodą. Wyniki realizacji programu stały się niewątpliwym źródłem informacji służb ochrony zabytków o liczbie, wielkości, hipotetycznej funkcji i chronologii odkrytych stanowisk archeologicznych. Zbiór dokumentacji AZP jest otwarty i ciągle uzupełniany w procesie archeologicznego rozpoznania terenu. Dokumentacja stanowisk archeologicznych utworzona metodą AZP stanowi źródło najbardziej aktualnej wiedzy o terenie i zabytkach archeologicznych.

Na terenie powiatu łęczyńskiego znajdują się stanowiska archeologiczne wskazane do ujęcia w gminnych ewidencjach zabytków.

Należy mieć na uwadze, że stanowiska archeologiczne podlegają nieustannym zagrożeniom. Przyczynia się do tego rozwój przemysłu, turystyki, budownictwa mieszkaniowego oraz intensyfikacja rolnictwa, dlatego istotne jest wypełnianie przez inwestorów wymogów konserwatorskich określonych przez Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Zabytki archeologiczne są szczególnie narażone na zniszczenia i uszkodzenia, co może być wywołane zarówno działaniami człowieka jak i natury, np. erozją.

Wśród głównych zagrożeń należy wskazać:

- działania inwestycyjne, w trakcie których prowadzone są prace ziemne: (budowa obiektów kubaturowych, budowa i rozbudowa współczesnej infrastruktury),
- nielegalne poszukiwania znalezisk archeologicznych (z użyciem różnego rodzaju urządzeń elektronicznych i rozkopywanie stanowisk),
- erozja i niszczenie stanowisk przez głęboką orkę na terenach rolnych

Ważnym elementem działań jest nacisk na upowszechnianie wiedzy i edukację nakierowaną na przybliżenie mieszkańcom (w tym młodzieży szkolnej) powiatu łęczyńskiego zasobów lokalnego materialnego dziedzictwa archeologicznego. Propagowanie właściwych postaw obywatelskich dotyczących ochrony zabytków archeologicznych, zapobiegania ich uszkodzaniu lub zniszczeniu.

Wspomnieć należy, że ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami reguluje sposób postępowania organów administracji samorządowej w przypadku zgłoszenia przypadkowego odkrycia zabytków archeologicznych, odkrytych podczas inwestycji budowlanych. Na podstawie art. 32 ust. 1 ww. ustawy cyt.: *„kto w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany:*

- 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;*
- 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;*
- 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta). (...).”*

Wójt/ burmistrz/ prezydent miasta jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa w ust. 1 pkt. 3.

Podobnie należy postępować w przypadku odkryć luźnych, jak stanowi art. 33 ust. 1 ww. ustawy cyt.: *„Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu do właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).”*

W ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w art. 34 ust. 1 wskazano, że osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda, jeżeli dopełniły one obowiązków określonych wynikających z ustawy.

Warunki i tryb przyznawania nagród określa Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2014 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych. W przypadku uzyskania przez gminy wchodzące w skład powiatu łęczyńskiego informacji o łamaniu zapisów ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami w zakresie ochrony zabytków archeologicznych (np. ich odkryciu i niezgłoszeniu służbom konserwatorskim tego faktu, nielegalnych poszukiwaniach za pomocą detektora metali) – należy zgłosić ten incydent służbom konserwatorskim. Podobnie należy informować służby konserwatorskie o zagrożeniach zabytków archeologicznych wynikających z przyczyn niezależnych od

działalności człowieka.

3.7. Dziedzictwo niematerialne

Do podmiotów zajmujących się promowaniem kultury i dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu łęczyńskiego należy: Izba Tradycji 7 Pułku Ułanów Lubelskich w Cycowie, Muzeum Broni Białej i Strojów XVII w. w Ludwinie, Lokalna Izba Pamięci w Zezulinie, Izba Regionalna w Łęcznej.

Izba Tradycji 7 Pułku Ułanów Lubelskich w Cycowie w Zespole Szkół z Oddziałami Integracyjnymi – została otwarta na cześć wygranej bitwy Cycowskiej, która miała miejsce z 15/16.08.1920 r. i przeszła do historii jako przykład zwycięstwa polskiej kawalerii nad bolszewikami. Decydującą rolę odegrał tu 7 Pułk Ułanów Lubelskich. Izba Tradycji w swoich zbiorach posiada pisma i artykuły dokumentujące dzieje 7 Pułku, odznaczenia i order, dyplomy, książeczki wojskowe, unikalne fotografie, literaturę na temat bitwy pod Cycowem i bitwy warszawskiej oraz czasopisma kawaleryjskie. Bardzo cennym eksponatem jest m.in. książka z dedykacją dla szkoły od córki Józefa Piłsudskiego oraz popiersie generała Kazimierza Sosnkowskiego подарowane szkole przez syna generała – Piotra Sosnkowskiego.

Wśród zgromadzonych zbiorów są dwa oryginalne mundury ułańskie – rotmistrza Aleksandra Onyszko i pułkownika Aleksandra Bielaka. Ponadto w Izbie zgromadzono zabytkowe sprzęty codziennego użytku oraz udokumentowana jest współpraca z 25 Brygadą Kawalerii Powietrznej z Tomaszowa Mazowieckiego.

Muzeum Broni Białej i Strojów XVII w. w Ludwinie – to niewielkie Muzeum Broni Białej i Strojów XVII w, które mieści się w siedzibie Gminnej Biblioteki Publicznej im. Andrzeja Łuczeńczyka w Ludwinie. Broń i stroje z epoki, dzięki którym można lepiej poznać i zrozumieć czasy, w których żył Jan III Sobieski i jego przyjaciel – właściciel zamku w Zawieprzycach – Atanazy Miączyński Herbu Suche Komnaty, zgromadzone zostały w głównej mierze przez grupę historyczną – Chorągiew Zamku w Zawieprzycach Atanazego Miączyńskiego Herbu Suche Komnaty.

Chorągiew Zamku oferuje dodatkowo szeroki zakres atrakcji m.in.: zwiedzanie zespołu pałacowo-parkowego w Zawieprzycach z przewodnikiem, pokazy historyczne w wykonaniu członków Chorągwi, gry, zabawy i zajęcia terenowe o tematyce historycznej i kulturowej, inscenizacje i rekonstrukcje historyczne (XVII w.), ścieżki edukacyjno–kulturowe (*Polska szlachecka*) oraz gawędę historyczną.

Inicjowane wydarzenia dodatkowo podnoszą rangę i atrakcyjność tego miejsca. Istotny jest

również fakt, że członkowie Chorągwi Zamku w Zawieprzycach są prekursorem ważnych historycznych wydarzeń upamiętniających m.in.: cześć ku chwale poległych bohaterów.

Lokalna Izba Pamięci w Zezulinie – prowadzona jest przez Gminną Bibliotekę Publiczną im. Andrzeja Łuczeńczyka w Ludwinie, zgromadzone przedmioty stanowią stałą ekspozycję, którą można oglądać przez cały rok. Wstęp dla zwiedzających jest nieodpłatny.

Izba Regionalna w Łęcznej – prowadzona przez Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Łęczyńskiej mieści się przy ulicy Tysiąclecia 10 w Łęcznej.

W izbie są prezentowane zbiory eksponatów związanych z Ziemią Łęczyńską. W skład kolekcji wchodzi przedmioty pozyskane przez Towarzystwo od darczyńców, w tym od mieszkańców Łęcznej i okolic, w izbie obejrzyć można przedmioty codziennego użytku, monety, książki, obrazy, zabytkowe kafle, urządzenia domowe i wiele innych.

Powiatowe życie kulturalne rodzi się głównie w instytucjach kultury: gminnych domach i ośrodkach kultury oraz świetlicach wiejskich, szkołach, remizach straży pożarnej. Kluczowym ubogaceniem tej działalności są organizacje pozarządowe realizujące działania kulturalne (w tym koła gospodyń wiejskich), biblioteki oraz twórcy ludowi.

Ponadto należy wspomnieć, że dzięki zaangażowaniu władz Powiatu Łęczyńskiego oraz wsparciu merytorycznemu lubelskiego oddziału Instytutu Pamięi Narodowej w dniu 1 marca /2022 roku/ – Narodowym Dniu Pamięci Żołnierzy Wyklętych została otwarta **Izba Pamięci Żołnierzy Niezłomnych w Witaniowie.**

Siedziba Izby znajduje się w Witaniowie, gm. Łęczna, choć jest pierwszym ośrodkiem na terenie powiatu łęczyńskiego, poświęconym uczestnikom „drugiej konspiracji” i przybliża powojenne dzieje ziem powiatu łęczyńskiego, jej znaczenie jest również ważne.

Prezentowana w Izbie wystawa reprodukcji archiwalnych fotografii i dokumentów, mówiąca o żołnierzach ziemi łęczyńskiej, ich niezłomnej walce i tragicznym losie stanowi doskonałą lekcję historii, jest miejscem popularyzacji wiedzy o regionie, a przede wszystkim kształtowania postaw obywatelskich i patriotycznych wśród młodzieży.

Ukazuje postać jednego z najbardziej bezkompromisowych dowódców podziemia niepodległościowego – Zdzisława Brońskiego „Uskoka” oraz jego podkomendnych m.in.: Adama Stanisława Kuchciewicza „Wiktora”, Zygmunta Libery „Babinicza”. Izba Pamięci Żołnierzy Niezłomnych jest swoistym wyrazem uznania i wdzięczności dla bohaterów podziemia niepodległościowego, którzy poświęcili życie w służbie obrony ojczyzny i narodu.

Ponadto na terenie powiatu funkcjonują instytucje, organizacje i stowarzyszenia zajmujące się promowaniem kultury i dziedzictwa kulturowego, są to m.in:

- ✓ Stowarzyszenie Chorągiew Zamku w Zawieprzycach Atanazego Miączyńskiego Herbu Suche Komnaty,
- ✓ Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Łęczyńskiej,
- ✓ Towarzystwo Przyjaciół Milejowa,
- ✓ Centrum Pracy Twórczej DWÓR LACHERTA w Ciechankach.
- ✓ Łęczyńskie Stowarzyszenie Twórców Kultury i Sztuki "Plama".

Głównym celem działalności wspomnianych instytucji jest *„pogłębianie w społeczeństwie umiłowania miasta i jego okolic przez gromadzenie i szerzenie wiedzy o istniejących tu dawnych tradycjach, zwyczajach, historii...”* /cyt. Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Łęczyńskiej/ oraz upowszechnianie wiedzy o historii ziemi łęczyńskiej, pamięć o regionalnych tradycjach i ochrona dziedzictwa kulturowego.

Niewątpliwym atutem powiatu łęczyńskiego są miejsca nawiązujące do historii i tradycji, takie jak Dom Tradycji Ludowej w miejscowości Stara Wieś – zajmujący się organizacją warsztatów i zajęć rękodzieła ludowego dla dzieci młodzieży z wykorzystaniem współczesnych technik, a także „Słowiański Gród” w Wólce Bieleckiej – skansen archeologiczny z wczesnośredniowiecznym słowiańskim grodem. Jest to replika trzech typów grodów w naturalnych rozmiarach, stanowiących „żywe muzeum”, które odwiedzają turyści z Polski oraz z zagranicy.

Wśród jednostek organizacyjnych gmin i powiatu, które oprócz działalności statutowej realizują zadania z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa narodowego wymienić należy: Powiatową Bibliotekę Publiczną w Łęcznej, Lokalne Centrum Informacji Turystycznej w Łęcznej, Centrum Kultury w Łęcznej, Gminny Ośrodek Kultury w Milejowie, Gminny Ośrodek Kultury w Puchaczowie, Gminny Dom Kultury w Cycowie, Gminne Centrum Kultury w Ziółkowie, Gminne Centrum Kultury i Sportu w Ludwinie oraz biblioteki gminne i filie biblioteczne.

Wzbogaceniem działalności ww. instytucji jest funkcjonowanie organizacji pozarządowych oraz kół gospodyń wiejskich, których celem jest w szczególności propagowanie i podtrzymywanie tradycji ludowych, prowadzenie działalności społeczno–wychowawczej, oświatowo–kulturalnej, inicjowanie działań na rzecz rozwoju, wychowania młodego pokolenia w duchu tolerancji, patriotyzmu i poszanowania wartości tradycyjnych oraz upowszechnianie i utrwalenie historii, tradycji i kultury.

4. ZESTAWIENIE OBIEKTÓW Z TERENU POWIATU ŁĘCZYŃSKIEGO WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

4.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na podstawie załącznika nr 1 do obwieszczenia Nr 1/2023 Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie z dnia 26 stycznia 2023 r. wykaz zabytków wpisanych do rejestru „A” zabytków nieruchomych województwa lubelskiego.

lp.	miejsowość/ miasto	gmina	zakres wpisu	nr rejestr	Stan zachowania
1	Ciechanki	Puchaczów	zespół dworsko-parkowy: dwór, park ze stawem i drzewostanem, w gran. według założeń planu	A/732	bardzo dobry
2	Cyców	Cyców	- d. cerkiew paraf. greckokat., ob. kościół rzymsko-kat. pw. Opieki św. Józefa Oblubieńca NMP z wyposaż. wnętrza, dzwonnica – w granicach cmentarza kościelnego, figura Matki Boskiej	A/639	zły – przygotowan o projekt oraz rozpoczęto prace
3	Cyców	Cyców	- dawny dom modlitwy, następnie kościół ewangelicki, na działce wskazanej w dec. – w granicach ścian zewn., wraz z gruntem pod budynkiem, według zał.	A/1681	zły – przygotowan o projekt prac
4	Dratów	Ludwin	- cerkiew prawosławna pw. św. Mikołaja, z otaczającym drzewostanem i aleją dojazdową z drzewostanem, w gran. według zał. mapy	A/986	dobry – stan zachowania cerkwi oraz zły stan ogrodzenia i drzewostanu
5	Dratów	Ludwin	- cmentarz prawosławny, nieczynny, na działce wskazanej w dec., wraz z 11 nagrobkami, według zał. wykazu oraz mapy	A/1642	dostateczny – cmentarz, nagrobki stan zły
6	Garbatówka Kolonia	Cyców	- zespół dworsko-park. park, dawne ogrody, pozostałości sadu, układ wodny, w gran. działki wskazanej w dec., według zał. mapy	A/697	zły
7	Jaszców	Milejów	- dwór	A/105	bardzo dobry

8	Kaniwola	Ludwin	- zespół dworsko-parkowy: dwór, dwa budynki gospodar. (spichlerz i obora), park, na działkach wskazanych w dec., w gran. według zał. mapy	A/987	zły
9	Kijany	Spiczyn	- pałac i park, położony na działkach wskazanych w dec., w granicach według zał. planu i mapy	A/759	zły – prowadzone prace porządkowe – przejęty przez Starostwo Powiatowe w Łęcznej
10	Kijany	Spiczyn	- kościół paraf. pw. św. Anny wraz z dekoracją i wyposaż. w zabytki ruchome, ogrodzenie cmentarza kościelnego, dzwonnica, drzewostan w obrębie cmentarza kościelnego	A/581	bardzo dobry
11	Kijany	Spiczyn	- cmentarz rzymsko-kat., w gran. według zał. planu	A/979	dobry
12	Łańcuchów	Milejów	- zespół kościelny: kościół paraf. pw. św. Jana Chrzciciela wraz z polichromią wnętrza i zabytkami ruchomymi, ogrodzenie cmentarza kościelnego z bramką, dwie dzwonnice, drzewostan w obrębie cmentarza kościelnego	A/593	bardzo dobry
13	Łańcuchów	Milejów	- cmentarz z I wojny świat. wraz z zabytkowym drzewostanem, odpowiadający działce wskazanej w dec., w gran. według zał. planu	A/1087	dobry
14	Łańcuchów	Milejów	- zespół dworski: dwór, dawna kuchnia dworska, kapliczka z figurą św. Jana Nepomucena, park, w gran. ogrodzonego terenu przylegającego do koryta rzeki Wieprz	A/594	bardzo dobry
15	Łęczna	Łęczna	- zespół urbanistyczny miasta Łęczna z trzema rynkami, siecią ulic, skalą zabudowy miejskiej, pozostałościami zamku, ogólną sylwetką miasta z dominantą kościoła i bożnicy, w gran. wg zał. planu	A/637	dobry; dawna plebania – stan zły (własność prywatna)

16	Łączna	Łączna	- obszar dawnego zespołu dworskiego Podzamcze, w gran. według zał. planu	A/637	bardzo dobry
17	Łączna	Łączna	- dolina rzeki Wieprz na odcinku „Przełomu” od Ciechanek do Witaniowa, wraz ze skarpami i zboczami okalającymi oraz fragmentem płaskowyżu wsi Trębaczów, w gran. według zał. planu	A/864	dobry
18	Łączna	Łączna	- dawna bożnica z wystrojem architektonicznym (w tym bima i szafa na rodąły), otaczający budynek niezabudowany teren	A/444	zły
19	Łączna	Łączna	- część północna cmentarza parafialnego rzymsko-katolickiego, położona na działce wskazanej w dec. (według zał. mapy), wraz z jej ogrodzeniem oraz 41 nagrobkami (zgodnie z zał. wykazem)	A/944	dobry
20	Łączna	Łączna	- budynek dawnego ratusza	A/406	bardzo dobry
21	Łączna	Łączna	- kościół paraf. pw. św. Marii Magdaleny z wyposażeniem według w zabytki ruchome, dzwonnica, ogrodzenie, drzewostan w gran.cmentarza kościelnego, dawna plebania z klombem, pompą żeliwną, pozostałością ogrodzenia od strony placu kościelnego i drzewostanem przed budyn. oraz działką wskazaną w dec., w gran. według zał. planu, dawna mansjonaria, w granicach murów zewnętrznych, na działce wskazanej w dec., według zał. planu	A/94	bardzo dobry
22	Łysołaje Kolonia	Milejów	- zespół pałacowo-parkowy: pałac, kaplica, brama wjazdowa, kordegarda, park z układem wodnym i drzewostanem, w gran. według zał. planu	A/730	zły
23	Milejów	Milejów	- zespół kościoła parafialnego: kościół pw. Wniebowzięcia NMP, dzwonnica, d. kostnica, ogrodzenie z czterema kaplicami w narożach, drzewostan w gran. ogrodzenia kościoła, według zał. planu	A/748	bardzo dobry

24	Puchaczów	Puchaczów	- stara plebania przy kościele parafialnym, w gran. ścian zewnętrznych	A/609	dobry
25	Puchaczów	Puchaczów	- kościół paraf. pw. Wniebowzięcia NMP z wystrojem architektoniczno-rzeźbiarskim i wyposażeniem w zabytki ruchome, ogrodzenie cmentarza kościelnego z 4 kapliczkami i bramką (z metalowymi kratami), dzwonnica, drzewostan w obrębie cmentarza kościelnego, aleja prowadząca z Rynku na cmentarz kościelny	A/609	bardzo dobry
26	Świerszczów	Cyców	-kościół paraf. pw. św. Bazylego z wyposażeniem wnętrza, dzwonnica, drzewostan i otoczenie z drzewostanem w gran. cmentarza kościelnego	A/84	bardzo dobry
27	Świerszczów	Cyców	- założenie dworsko-parkowe: park, dawne ogrody, zbiornik wodny w południowo-zachod. części zespołu, w gran. według opisu w decyzji	A/347	dobre
28	Zawieprzyce	Spiczyn	- zespół pałacowo-parkowy: ruiny pałacu wraz z murem oporowym, lamus, kaplica pw. św. Antoniego, z polichromiami wnętrza, wystrojem i wyposażeniem, oficyna dworska, stajnie, oranżeria, brama wjazdowa, krzyż z kopcem, park i zieleń w obrębie skarpy wzgórza, według w gran. według zał. planu	A/458	lamus – bardzo dobry; kaplica-dobry; ogrodzenie i park - dostateczny

4.2. Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków określony został w załączniku Nr 2 do obwieszczenia Nr 1/2023 Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie z dnia 24 stycznia 2023 r. *WYKAZ ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU „C” ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO WEDŁUG STANU NA DZIEŃ 31 LIPCA 2023 R.*

28	53	Klarów		Milejów	łęczyński	grodzisko wczesnośredniowieczne z podgroziem, na działkach wskazanych w decyzji, w granicach według załącznika graf.	C/16
----	----	--------	--	---------	-----------	--	------

4.3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie powiatu łęczyńskiego występują zabytki ruchome wpisane do rejestrów zabytków, jednak ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się danych dotyczących tych obiektów. Zgodnie z wcześniejszym opracowaniem stanowią głównie wyposażenie budynków sakralnych. Lokalizację zabytków ruchomych na terenie powiatu łęczyńskiego przedstawia poniższa tabela:

Gmina Cyców		
Świerszczów – 6 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. św. Bazylego	B/74	B/425
Gmina Ludwin		
Dratów – 7 elementów wyposażenia Cerkiew prawosławna pw. św. Mikołaja Cudotwórcy	B/278	B/159
Rogoźno – 6 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. św. Wawrzyńca	B/282	B/377
Zezulin – 2 elementy wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. św. Maksymiliana Marii Kolbe		B/542
Gmina Łęczna		
Łęczna – 45 elementów wyposażenia 31 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. św. Marii Magdaleny	B/248	B/302
Gmina Milejów		
Łańcuchów – 22 elementy wyposażenia 2 obrazy; 4 elementy wyposażenia kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela	B/292	B/300 B/2 B/300

Łysołaje – 9 elementów wyposażenia pałac,	B/235	B/307
Milejów – 22 elementy wyposażenia 5 elementów wyposażenia 21 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. Wniebowzięcia NMP	B/149	B/321 B/321 B/321
Gmina Puchaczów		
Puchaczów – 36 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. Wniebowzięcia NMP	B/194	B/367
Gmina Spiczyn		
Kijany – sekretarzyk 69 elementów wyposażenia 17 elementów wyposażenia 9 elementów wyposażenia obraz św. Piotra kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. św. Anny	B/117 B/266 B/267 B/323	Skreślony B/217 B/217 B/217 B/65
Kijany – 2 rzeźby w portyku pałac	B/265	B/218
Zawieprzycze – 9 elementów wyposażenia dekoracja malarska kaplica filialna, rzymskokatolicka pw. św. Antoniego Padewskiego	B/294 B/22	B/478 B/478

4.4. Gminne ewidencje zabytków i gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu

W skład powiatu łęczyńskiego wchodzi sześć gmin i każda z nich posiada Gminną Ewidencję Zabytków.

W gminie Łęčna ewidencja prowadzona przez Burmistrza Łęcznej, zawiera 56 kart adresowych zabytków nieruchomych oraz 202 karty nieruchomych zabytków archeologicznych, z czego prowadzone są konsultacje zmierzające do wyłączenia 11 kart oraz wprowadzeniu 6 kart. Część kart adresowych dotyczy elementów składowych zespołów zabytkowych ujętych pod jednym wpisem w rejestrze zabytków bądź wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Gmina Cyców posiada Gminną Ewidencję Zabytków Gminy Cyców, w której znajduje się 8 zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwa lubelskiego oraz 511 nieruchomych zabytków (stanowisk) archeologicznych na terenie gminy Cyców ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Gmina Milejów posiada w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Milejów 49 zabytków.

W Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Spiczyn wpisanych jest 39 zabytków a także 143 stanowiska archeologiczne, które są ujęte w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków. Program Gminy Spiczyn obowiązuje na mocy Uchwały Nr XXX/202 /2021 z 23 września 2021 r. w sprawie Przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami w Gminie Spiczyn na lata 2021-2024.

W Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Puchaczów znajduje się 45 zabytków, w tym 9 obiektów znajdujących się w wojewódzkiej ewidencji zabytków i 36 innych zabytków nieruchomych.

Gmina Puchaczów posiada Gminny Program Opieki nad Zabytkami przyjęty na mocy Uchwały Nr XXXVII/278/2021 Rady Gminy Puchaczów z dnia 14 września 2021 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Puchaczów na lata 2021-2024.

W Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Ludwin znajdują się 22 zabytki wpisane do gminnej ewidencji zabytków nieruchomych. Nie ujęto natomiast nieruchomych zabytków (stanowisk) archeologicznych na terenie gminy Ludwin ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami posiada również gmina Ludwin, przyjęty na mocy Uchwały Nr XXVI/175/2021 Rady Gminy Ludwin z dnia 25 listopada 2021 r. jako Gminny Program Opieki nad Zabytkami w Gminie Ludwin na lata 2021–2025.

Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami nie posiada Gmina Cyców, Gmina Milejów oraz Gmina Łęczna.

Lp.	Gmina	Program	GEZ	Data założenia bądź aktualizacji	Zarządzenie
1.	Łęczna	-	tak	-	-
2.	Cyców	-	tak	-	-
3.	Ludwin	tak	tak	-	-
4.	Milejów	-	tak	-	-
5.	Puchaczów	tak	tak	-	-
6.	Spiczyn	tak	tak	-	-

Gminne Programy Opieki nad Zabytkami są konsekwentnie realizowane.

W wielu przypadkach proces degradacji zabytków został zahamowany. Nastąpiła trwała poprawa stanu ich zachowania. W ten sposób kreowany jest także atrakcyjny wizerunek gmin poprzez wykorzystanie zabytków dla potrzeb społecznych i turystycznych.

5. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU – ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Analiza szans i zagrożeń tzw. analiza SWOT stanowi jedną z najbardziej rozpoznawalnych technik analitycznych, jej prostota i przejrzystość doceniane są zarówno przez przedsiębiorców jak i samorządy. W odniesieniu do samorządów stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki oraz ułatwia identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Nazwa metody stanowi akronim angielskich słów strengths (mocne strony), weaknesses (słabe strony), opportunities (szanse), threats (zagrożenia).

Czynniki rozwoju można podzielić zgodnie z kryterium pochodzenia na wewnętrzne i zewnętrzne. Czynniki wewnętrzne to te, na które wpływ ma społeczność lokalna. Według zasad analizy SWOT są to silne i słabe strony. Przez czynniki zewnętrzne rozumie się wszystko, co umiejscowione jest w bliższym lub dalszym otoczeniu jednostki i na co lokalna społeczność nie ma wpływu. Na potrzeby analizy są to szanse i zagrożenia. Przy podziale czynników można również zastosować kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, wówczas wyróżnione zostaną czynniki pozytywne, czyli atuty i szanse oraz negatywne czyli słabości i zagrożenia.

Poniżej przedstawione zostały wyniki analizy SWOT, skoncentrowanej wokół problematyki zarządzania zasobem dziedzictwa kulturowego w Powiecie Łęczyńskim. Analiza uwzględnia zarówno zagadnienia związane z ochroną i opieką nad zabytkami, jak również inne czynniki wynikające z wielości i różnorodności elementów składających się na dziedzictwo kulturowe. Tym samym analiza odpowiada fundamentalnemu założeniu względem niniejszego programu tj. konieczności zmiany nieefektywnego systemu ochrony zabytków w efektywny system ochrony dziedzictwa. Na dziedzictwo powiatu składają się bowiem kilkusetletnia historia, przejawiająca się zarówno w bogactwie zasobu zabytkowego, jak również w tradycji i kulturze, tworząc niepowtarzalny klimat.

Mocne strony:

- różnorodność krajobrazu naturalnego i kulturowego na terenie powiatu;
- duża ilość obiektów zabytkowych, niejednokrotnie o znaczeniu ponadregionalnym;
- różnorodność wartości przyrodniczo-krajobrazowych i obiektów zabytkowych sprzyjająca ochronie zintegrowanej;
- dobra kondycja środowiska naturalnego, reprezentowana przez liczne formy ochrony przyrody;
- bogate i urozmaicone dziedzictwo archeologiczne;
- systematyczna ochrona zabytków, poprzez udzielanie dotacji na prace konserwatorskie lub roboty budowlane;
- rozbudowana sieć szlaków turystycznych;
- dobry stan techniczny zespołów sakralnych i budynków użyteczności publicznej;
- położenie na jednym z najbardziej atrakcyjnych regionów wypoczynkowych na Lubelszczyźnie jakim jest Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie;
- atrakcyjny szlak rowerowych na terenie powiatu, łączący powiaty: łączyński – parczewski – włodawski; Szlak Śladami Wschodniosłowiańskiej Tradycji Cerkiewnej;
- ciekawe szlaki piesze, obejmujące teren powiatu: szlak Urszulin – Parczew, szlak Centralny Pojezierza, szlak Rezerwatów Przyrody;
- efektywnie działająca turystyka wodna, spływy kajakowe organizowane m.in.: w Jaszczowie, Łączuchowie i Kijanach;
- liczne ścieżki przyrodniczo-dydaktyczne takie jak Ścieżka Przyrodnicza „Bobrówka”, Ścieżka Przyrodnicza „Nadrybie”, Ścieżka Przyrodnicza „Jezioro Brzeziczno”;
- dobre warunki naturalne do rozwoju działalności w sektorze turystyki;
- dobre rozpoznanie obiektów zabytkowych ze strony służb konserwatorskich;
- silne tradycje narodowe i regionalne oraz świadomość znaczenia dziedzictwa kulturowego, sprzyjająca zrozumieniu potrzeby ochrony zabytków;
- znaczna ilość interesujących imprez kulturalnych;
- miasto Łęczna z licznymi zabytkami oraz placówkami kulturowymi;
- dostępne i atrakcyjnie zlokalizowane biblioteki oraz ośrodki kultury;
- całoroczna dostępność Lokalnego Centrum Informacji Turystycznej;
- działalność Izby Tradycji 7 Pułku Ułanów Lubelskich w Cycowie, Muzeum Broni Białej i Strojów XVII w. w Ludwinie, Lokalnej Izby Pamięci w Zezulinie, Izby Regionalnej w Łęcznej.

Słabe strony:

- niekontrolowana urbanizacja i chaos przestrzenny, zaniedbanie tradycyjnych układów przestrzennych;
- brak opracowanych i aktualnie obowiązujących gminnych programów opieki nad zabytkami;
- degradacja krajobrazu kulturowego przez nową zabudowę;
- niewystarczająca świadomość społeczna o konieczności należytego dbania o zabytki;
- zły stan techniczny obiektów zabytkowych;
- niewystarczająca liczba połączeń kolejowych;
- brak specjalistów z dziedziny ochrony zabytków, dziedzictwa kulturowego, regionalnej architektury oraz opracowań specjalistycznych z tej tematyki dotyczących regionu;
- niewystarczający stan zabezpieczenia obiektów zabytkowych;
- pogarszanie się stanu obiektów zabytkowych na skutek braku opieki, złej organizacji oraz braku środków finansowych;
- niewystarczające oznaczenie i promocja walorów zabytkowych, np. poprzez tablice informacyjne;
- niewystarczające wykorzystane lokalnych produktów jako narzędzi promocji;
- samowola budowlana w zakresie remontów obiektów zabytkowych, nieodpowiadające standardom konserwatorskim wykonawstwo, stosowanie niewłaściwych technologii i materiałów;
- niski poziom edukacji mieszkańców w kontekście wartości dziedzictwa kulturowego.

Szanse:

- poszerzenie tras turystycznych i szlaków o miejsca i obiekty zabytkowe;
- rozwój inicjatyw lokalnych i inicjatyw organizacji pozarządowych działających na polu ochrony zabytków;
- rozwój mediów i nowych systemów informacji, duża rola mediów w popularyzowaniu tematów historycznych, zabytków i ich ochrony;
- rosnąca rola samorządu, który ochronę zabytków włącza w sferę rozwoju lokalnego;
- wprowadzenie publicznych dyskusji nad planami zagospodarowania przestrzennego;
- koordynowanie działań konserwatorskich z Lubelskim Konserwatorem Zabytków;

- koncepcja utworzenia szlaków turystycznych czy też architektury sakralnej;
- postęp w dziedzinie finansowania ochrony środowiska kulturowego z wykorzystaniem różnych źródeł (międzynarodowych, państwowych, samorządowych, prywatnych);
- rozbudowa baz turystycznych z wykorzystaniem obiektów i obszarów o wartościach historycznych i kulturowych;
- uznanie zabytkowych wartości przestrzennych (krajobrazowych);
- współpraca z innymi, ościennymi powiatami;
- rozwój i promocja niematerialnego dziedzictwa kulturowego np. kulinarnego;
- edukacja społeczeństwa szczególnie najmłodszych mieszkańców powiatu;
- wzrost świadomości krajobrazu kulturowego i obiektów zabytkowych jako produktu turystycznego;
- wzrost popularności turystyki weekendowej;
- aktywny udział stowarzyszeń oraz organizacji pozarządowych w kształtowaniu i pielęgnowaniu regionalnej świadomości kulturowej;

Zagrożenia:

- samowolne działanie na zabytkach bez uzgodnień konserwatorskich;
- brak skutecznego egzekwowania prawa;
- brak gotowych projektów budynków mieszkalnych i gospodarczych nawiązujących do miejscowej tradycji, które można wykorzystać przy realizacji kolejnych inwestycji ;
- niestabilność finansów;
- brak działań w celu pozyskania środków Unii Europejskiej na ochronę zabytków;
- brak gminnych planów zagospodarowania przestrzennego (w gminach);
- zbyt małe zaangażowanie społeczne w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego;
- przypisywanie powiatowi nowych zadań bez zabezpieczenia środków finansowych;
- niedostateczna promocja zabytków jako szansy rozwojowej powiatu.

Wyniki analizy SWOT dla ochrony dziedzictwa kulturowego w powiecie łęczyńskim wskazują na kilka charakterystycznych prawidłowości i zjawisk, które należy uwzględnić w powiatowym programie opieki nad zabytkami:

1. Zasoby powiatu są bardzo bogate w zabytki, a w szczególności zabytki o charakterze sakralnym;
2. Brak jest spójnych programów działania, mechanizmów współpracy pomiędzy poszczególnymi rodzajami i szczeblami administracji;
3. Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego w powszechnej świadomości społecznej jest nieobecna i co za tym idzie – brak jest presji i efektywnej kontroli społecznej w tym zakresie;
4. Budynki użyteczności sakralnej dzięki staraniom właścicieli oraz wsparciu ze strony państwa i samorządu są zadbane, ich stan nie pogarsza się, a w niektórych przypadkach ulega poprawie;
5. Sytuacja mniej cennych obiektów czy zespołów zabytkowych jest mniej korzystna, niejednokrotnie katastrofalna;

Nie ulega wątpliwości, że mimo umiarkowanie korzystnej sytuacji ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu łęczyńskiego wciąż koniecznym jest podjęcie świadomych i planowych działań celem dalszej poprawy stanu ochrony dziedzictwa kulturowego regionu, w szczególności zwrócić uwagę na następujące działania:

- poprawa stanu technicznego zabytkowych obiektów mieszkalnych i zespołów dworsko-parkowych ;
- zahamowanie degradacji krajobrazu i zaśmiecania przestrzeni przez nieprzemyślaną zabudowę;
- upowszechnianie świadomości wartości krajobrazu kulturowego;
- budzenie zainteresowań w dziedzinie dziedzictwa kulturowego oraz pozytywnego ruchu społecznego ma rzecz jego ochrony;
- zainteresowanie władz samorządowych szczebla gminnego problematyką ochrony dziedzictwa kulturowego (m.in. jako tradycyjna przestrzeń).

6. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE ORAZ ZASADY OCENY REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Łęczyńskiego ma służyć ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych dziedzinach życia społecznego. Realizacja wyznaczonych celów wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego. Dodatkowo determinują ład w zagospodarowaniu przestrzennym, a także wyznaczają kierunki rozwoju gminy.

Ważne jest również, aby właściciele zabytkowych obiektów, zmienili swoje podejście, przyczyniając się w ten sposób do poprawy stanu zachowania wszelkich dóbr środowiska kulturowego i naturalnego.

W oparciu o ustawowe cele programu opieki nad zabytkami, informacje o zasobach dziedzictwa kulturowego gminy oraz możliwościach i perspektywach rozwoju powiatu, w Powiatowy Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Łęczyńskiego na lata 2024 – 2027 sformułowano dwa priorytety, w ramach których przewidziano następujące cele:

- ✓ systematyczne realizowanie zadań kompetencyjnych samorządu dotyczących opieki nad zabytkami;
- ✓ zahamowanie procesów degradacji zabytków i trwała poprawa stanu ich zachowania;
- ✓ uwzględnienie ochrony zabytków, krajobrazu kulturowego oraz dziedzictwa archeologicznego w dokumentach planistycznych i strategicznych powiatu;
- ✓ wykreowanie atrakcyjnego wizerunku powiatu oraz budowanie tożsamości, a także podnoszenie atrakcyjności powiatu i wykorzystanie zabytków dla potrzeb społecznych i turystycznych;
- ✓ powszechna edukacja w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego w środowisku mieszkańców powiatu;
- ✓ wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- ✓ wykorzystanie funduszy krajowych i funduszy zewnętrznych w działaniach samorządu w zakresie opieki nad zabytkami i ochrony zabytków.

7. PRIORYTETY I KIERUNKI DZIAŁAŃ POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI

Na podstawie przeprowadzonej oceny stanu dziedzictwa kulturowego powiatu, oceny opracowań strategicznych dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego gmin zostały opracowane dwa priorytety, które są rozwinięciem celów Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Łęczyńskiego.

Do realizacji priorytetów wyznaczono kierunki działania wraz z zadaniami, czynności te osiągnięte zostaną w perspektywie długofalowej i wieloletniej. Ostatecznym rezultatem podjętych działań będzie przywrócenie zabytkom powiatu właściwych im walorów historycznych i estetycznych.

W myśl art. 87 ust. 5 i ust. 6 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Zarząd Powiatu zobowiązany jest do sporządzania sprawozdań z realizacji programu co 2 lata i przedkładania Radzie Powiatu. Wykonanie sprawozdania, o którym mowa wyżej powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji programu,

z uwzględnieniem zadań, które zostały przyjęte do wypełnienia w czteroletnim okresie obowiązywania Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Łęczyńskiego oraz efektywności wcielenia ich w życie.

7.1. Priorytety programowe i ich weryfikacja

PRIORYTET I Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Łęczyńskiego na lata 2024 – 2027 – Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego powiatu, jako elementu rozwoju gospodarczo-społecznego:

- 1) Zahamowanie procesów degradacji obiektów zabytkowych i poprawa ich stanu zachowania – zabezpieczenie stanu zachowania zabytków będących własnością powiatu poprzez przegląd stanu technicznego obiektów oraz opracowanie planu remontów; weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie ilości poniesionych środków na przeglądy, remonty, konserwacje, ilości podjętych działań, ilości zaplanowanych i przeprowadzonych prac.
- 2) Monitoring stanu zachowania zabytków, zwłaszcza tych będących w stanie zagrożenia – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie ilości koniecznych interwencji, ilości przeznaczonych bądź wydatkowanych środków.
- 3) Współpraca z Lubelskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, polegająca na powiadomieniu Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o przypadkach niszczenia zabytków objętych ochroną konserwatorską, a nie będących własnością powiatu – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie ilości koniecznych interwencji.
- 4) Zrealizowanie prac porządkowych na zabytkowych cmentarzach wojennych – weryfikacja realizacji zadania poprzez wyszczególnienie podjętych prac, wskazanie obiektów, których dotyczyły oraz poniesionych kosztów.
- 5) Intensyfikacja starań o uzyskanie zewnętrznych środków finansowania - weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie ilości podjętych działań oraz ilości uzyskanych środków.
- 6) Szkolenia właścicieli i posiadaczy zabytków, osób zarządzających zabytkami sakralnymi, przedstawicieli wspólnot mieszkaniowych oraz pracowników samorządowych odpowiednich wydziałów z zakresu ochrony i konserwacji zabytków, pozyskiwania środków finansowych oraz nadzoru inwestorskiego prac renowacyjnych przy zabytkach – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie ilości przeprowadzonych szkoleń, ilości osób biorących udział oraz ilości osób przeprowadzających szkolenia.

Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu:

1. Uwzględnienie postulatów ochrony dziedzictwa kulturowego i walorów przyrodniczych w treści dokumentów planistycznych, między innymi przy zamianie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz opracowywaniu lub zmianie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie ilości zamieszczonych treści, opracowanych nowych planów uwzględniających treści związane z zabytkami.
2. Jasne i czytelne zaprezentowanie wszystkich form ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych gmin i powiatu – szczegółowe oznaczenie zabytków i lokalizacji terenów objętych ochroną – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie informacji, czy oznakowano obiekty oraz czy znalazły się informacje o formach ochrony zabytków.
3. Ustalenie terenów, dla których niezbędne jest opracowanie nowych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, istotnych dla ochrony dziedzictwa – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie informacji czy ustalono/wyznaczono tereny.

PRIORYTET II Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Łęczyńskiego na lata 2024 – 2027 – Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowie tożsamości kulturowej mieszkańców powiatu:

- 1) Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu – zapoznanie mieszkańców powiatu z zagadnieniami dotyczącymi Gminnych oraz Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami oraz przybliżenie skutków prawnych związanych z kwestią opieki i ochrony nad zabytkami – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie ilości osób poinformowanych.
- 2) Popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu –
  - wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego powiatu – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie informacji o ilości wydanych i/lub objętych patronatem oraz wsparciem finansowym publikacji/folderów/przewodników;
  - oznakowanie obiektów zabytkowych oraz pomników przyrody w terenie – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie ilości umieszczonych tablic;
  - promowanie i informowanie lokalnej społeczności o ważnych odkryciach konserwatorskich i archeologicznych, w celu budowania tożsamości historycznej oraz kreowania właściwych zachowań wobec dziedzictwa kulturowego – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie informacji o ilości odkryć oraz podjętej współpracy;

- organizowanie konkursów, gier terenowych w celu zainteresowania tematyką zabytków oraz ochroną dziedzictwa kulturowego – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie ilości oraz tytułów konkursów i gier, wskazanie liczby uczestników konkursów.
- 3) Podniesienie świadomości społecznej dotyczącej dziedzictwa kulturowego –
- szkolenie pracowników administracji samorządowej, nauczycieli szkół różnych szczebli w zakresie zasobów dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie ilości szkoleń, a w efekcie osób przeszkolonych;
  - zapoznanie dzieci i młodzieży w ramach edukacji szkolnej, z historią powiatu oraz dziedzictwem materialnym i sposobami jego ochrony – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie informacji o stanie edukacji nt. historii oraz dziedzictwa kulturowego powiatu oraz podanie liczby placówek oświatowych i uczniów objętych programem edukacji lokalnej;
  - organizowanie i wspieranie organizacji konkursów, wystaw, seminariów i innych działań propagujących wiedzę o historii i kulturze materialnej powiatu – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie ilości organizowanych zdarzeń, ilości przeznaczonych na ten cel środków, ilości osób oraz jednostek biorących udział w zadaniu;
  - aktywizacja mieszkańców, w szczególności dzieci i młodzieży w zakresie podejmowania społecznych prac porządkowych przy zabytkach i w ich otoczeniu, mająca na celu uświadomienie wartości lokalnego dziedzictwa materialnego i poczucia współodpowiedzialności za jego ochronę – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie podjętych działań, ilości osób biorących udział oraz ilości przeznaczonych na ten cel środków.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zadania określone w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Łęczyńskiego na lata 2024 – 2027 wykonywane będą za pomocą nw. instrumentów:

- 1) instrumentów prawnych** ukształtowanych przez przepisy ustawowe, w szczególności ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, ustawy prawo budowlane, ustawy prawo ochrony środowiska, ustawy o ochronie przyrody;

- 2) **instrumentów finansowych** zakładających udział dotacji, subwencji, dofinansowań oraz środków pochodzących z funduszy europejskich oraz innych źródeł zewnętrznych;
- 3) **instrumentów koordynacji** związanych z realizacją projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego, zapisanych w wojewódzkich i powiatowych programach, współpracą z ośrodkami naukowymi i organizacjami społecznymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami,;
- 4) **instrumentów społecznych** wyrażających się poprzez uzyskanie dla programu wsparcia lokalnej społeczności i współdziałania z organizacjami społecznymi w obszarze edukacyjnym i promocyjnym;
- 5) **instrumentów kontrolnych** poprzez ocenę stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego, sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji programu oraz aktualizację bazy zasobów dziedzictwa kulturowego powiatu.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OCHRONY NAD ZABYTKAMI

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Zarząd Powiatu zobowiązany jest do sporządzania co dwa lata sprawozdań z realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami i przedstawiania go Radzie Powiatu. Sprawozdanie powinno być poprzedzone analizą realizacji programu, uwzględniającą stopień wykonania zadań przyjętych do realizacji oraz efektywnością ich wykonania. Analiza powinna uwzględniać wskaźniki, wśród których wymienić należy udział wydatków powiatu łęczyńskiego na ochronę i opiekę nad zabytkami, kwotę pozyskanych środków zewnętrznych, liczbę obiektów wyremontowanych oraz zabezpieczonych przed zniszczeniem i dewastacją, liczbę opracowanych szlaków turystycznych z uwzględnieniem zasobów dziedzictwa kulturowego, liczbę przeprowadzonych prelekcji, szkoleń, warsztatów poświęconych tematyce dziedzictwa kulturowego powiatu, liczbę współorganizowanych i dotowanych imprez kulturalnych, liczbę przeprowadzonych konkursów, liczbę wspartych lub dotowanych organizacji, liczbę publikacji prasowych i internetowych, liczbę promowanych projektów dotyczących digitalizacji i archiwizacji dokumentów i fotografii dziedzictwa kulturowego, zakres współpracy z gminami, wojewódzki konserwatorem zabytków, organami administracji publicznej wyższego szczebla, organizacjami pozarządowymi i właścicielami zabytków.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Finansowanie i współfinansowanie opieki nad zabytkami odbywa się na zasadach określonych w rozdziale 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Podstawowym źródłem finansowania zabytków w Polsce są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów poszczególnych samorządów.

Dysponentami powyższych środków są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- wojewódzcy konserwatorzy zabytków,
- organ stanowiący – gminy, powiatu, samorządu województwa.

Dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej, będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub posiadającej taki zabytek w trwałym zarządzie, udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac. W przypadku refundacji kosztów prac wniosek powinien być złożony w roku następującym po roku, w trakcie którego zakończono wszystkie prace konserwatorskie i roboty budowlane podlegające dofinansowaniu.

Ustawowy obowiązek utrzymania zabytku we właściwym stanie, wiąże się m.in. z prowadzeniem i finansowaniem przy nim prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych. Obowiązek ten spoczywa na posiadaczu zabytku, który dysponuje tytułem prawnym do zabytku wynikającym z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie robót, o których mowa wyżej jest jego zadaniem własnym. Wszystkie podmioty zobowiązane do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach mogą ubiegać się o ich dofinansowanie.

Zgodnie z obowiązującym porządkiem prawnym przez dbanie o zabytek rozumie się działania związane z zapewnieniem warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacją wiedzy o zabytkach, prowadzeniem prac konserwatorskich, restauratorskich, oraz budowlanych, utrzymaniem zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie.

Do podejmowania powyższych zadań zobowiązani są właściciele zabytku lub podmioty mający tytuł prawny do zabytku, w tym osoby fizyczne i jednostki organizacyjne.

W przypadku samorządów finansowanie z własnego budżetu może być mało efektywne, w związku z powyższym zarówno samorzady jak i inne podmioty mogą ubiegać się o środki zewnętrzne. Środki te podzielić należy na krajowe oraz zagraniczne.

Do środków krajowych zalicza się:

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- dotacje Wojewódzkie;
- dotacje Ministra Administracji i Cyfryzacji – tzw. fundusz kościelny;
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów;
- programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- środki finansowe od fundacji.

Do środków zagranicznych zalicza się:

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych;
- źródła poza unijne – Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.

W ramach przyjętych w Polsce programów operacyjnych, w tym regionalnych programów operacyjnych środki z unijnej perspektywy finansowej na lata 2021-2027 dostępne będą z następujących źródeł:

- **Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR)**, którego celem jest wzmocnienie spójności społecznej i gospodarczej UE poprzez łagodzenie dysproporcji w rozwoju europejskich regionów,
- **Funduszu Spójności (FS)**, którego celem jest zredukowanie obecnych dysproporcji gospodarczych i społecznych, a również promowanie zrównoważonego rozwoju poprzez realizację strategicznych projektów w obszarach związanych z ochroną środowiska i transportem,
- **Europejskiego Funduszu Społecznego+**, którego celem jest odpowiedź na wyzwania rynku pracy i wyzwania społeczne oraz stymulowanie zrównoważonego rozwoju gospodarczego poprzez inwestowanie w kapitał ludzki. EFS + stanowić będzie połączenie ze sobą kilku instrumentów, które w perspektywie finansowej 2014-2020 funkcjonowały oddzielnie, odpowiednio: Europejskiego Funduszu Społecznego, Inicjatywy na rzecz osób młodych (YEI),
- **Europejskiego Funduszu Pomocy Najbardziej Potrzebującym (FEAD)** oraz **Europejskiego Programu na rzecz Zatrudnienia i Innowacji Społecznych (EaSI)**,
- **Funduszu na rzecz unijnej polityki morskiej i rybołówstwa (EFMR)**, którego celem jest wsparcie społeczności nadmorskich,
- **Funduszu Sprawiedliwej Transformacji**, którego celem jest łagodzenie skutków społecznych i gospodarczych związanych z transformacją energetyczną.

Z uwagi na szeroki zakres możliwości dotyczących źródeł finansowania programu, niniejszy program nie wskazuje precyzyjnych informacji, a wskazuje jedynie jego potencjalne źródła. Informacje dotyczące wykorzystanych źródeł finansowania programu podawane zostaną w sprawozdaniu z realizacji zadań programu.

11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ POWIAT ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTEKÓW

Stosownie do przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami, do których należą dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane.

Jak wspomniano wcześniej w przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym, zaś pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd powiatowy powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- 1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest powiat łęczyński,
- 2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze powiatu łęczyńskiego.

12. PODSUMOWANIE

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Łęczyńskiego na lata 2024 – 2027 wytycza kierunki polityki władz samorządowych w tak ważnych kwestiach jak ochrona i promocja lokalnych cech kulturowych.

Ważnym elementem programu jest rozwój i promocja walorów turystycznych powiatu, z wykorzystaniem obiektów zabytkowych, bogactwa przyrody oraz regionalnej tradycji. Zakłada się, że cele nakreślone w niniejszym programie będą osiągnięte w wyniku szerokiej współpracy władz powiatu łęczyńskiego z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Lublinie, jednostkami samorządu terytorialnego oraz organizacjami pozarządowymi i innymi podmiotami, których działania obejmują ochronę walorów kulturowych i krajobrazowych. Program podkreśla rolę całej społeczności lokalnej – właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, organizacji pozarządowych, jednostek organizacyjnych powiatu, władz samorządowych oraz wszystkich mieszkańców w zachowaniu miejscowego dziedzictwa kulturowego.

Kolejna aktualizacja Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Łęczyńskiego powinna zostać opracowana na okres kolejnych czterech lat, licząc od daty uchwalenia przez Radę Powiatu w Łęcznej niniejszego programu.

Bibliografia :

1. Dane Urzędu Gminy w Cycowie;
2. Dane Urzędu Gminy w Milejowie;
3. Dane Urzędu Gminy w Puchaczowie;
4. Dane Urzędu Gminy w Spiczynie;
5. Dane Urzędu Gminy w Ludwinie;
6. Dane Urzędu Miejskiego w Łęcznej;
7. www.magdalena.leczna.pl;
8. http://lublin.cerkiew.pl/parafie.php?id_n=1&id=190&type=history;
9. <https://parafiapuchaczow.pl/>;
10. Irena Rolska-Boruch, Z przeszłości kulturowej Lubelszczyzny. Inwentarz topograficzno - rzeczowy zabytków województwa lubelskiego, Wyd. Akademia Społeczna, Lublin 2002, s. 216;
11. Katalog Zabytków sztuki w Polsce. Tom VIII Województwo Lubelskie, pod red. Ryszarda Brykowskiego, Ewy Rowińskiej i Zofii Winiarz - Tryzybowicz. Zeszyt 10 Powiat Lubelski. Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk Pracownia Inwentaryzacji Zabytków, Warszawa 1976, s. 37;
12. Eugeniusz Misiewicz, Powiat Łęczyński, Starostwo Powiatowe w Łęcznej, Łęczna 2002, s 67;
13. Katalog zabytków sztuki w Polsce. Tom VIII. Dawne województwo lubelskie pod red Ryszarda Brykowskiego i Ewy Smulikowskiej. Zeszyt 1. Dawny powiat lubartowski. Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1976, s. 11;
14. Katalog Zabytków sztuki w Polsce. Tom VIII Województwo Lubelskie, pod red. Ryszarda Brykowskiego i Ewy Sulikowskiej-Rowińskiej. Zeszyt 5 Powiat Chełmski. Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1976, s. 57-58;
15. https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_Wniebowzi%C4%99cia_Naj%C5%9Bwi%C4%99tszej_Maryi_Panny_w_Puchaczowie [Dostęp 17.02.2023];
16. https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_Wniebowzi%C4%99cia_Naj%C5%9Bwi%C4%99tszej_Maryi_Panny_i_%C5%9Bw._Antoniego_z_Padwy_w_Milejowie[Dostęp 21.02.2023];
17. <https://www.parafiakijany.pl/o-parafii/historia-parafii/>;
18. STRATEGIA ROZWOJU POWIATU ŁĘCZYŃSKIEGO NA LATA 2016-2021;
19. <http://www.spzoz.powiatleczynski.pl/baza,show,182,izba-tradycji-i-izba-regionalna-w-cycowie.html>;
20. <https://biblioteka.powiatleczynski.pl/izba-pamieci-zolnierzy-niezlomnych>;
21. <http://www.towarzystwoleczna.pl/o-towarzystwie>;